

't Inschrien

Kwartaalblad van de Vereniging Oudheidkamer Twente 2024 3/4

In dit dubbelnummer: de weg van Jan Jans, Twentse stadswapens rond 1605, wapen Enschede geen 'slaghek', de firma Zwartz en het Oldenzaalse anti-judaïsme, de zaalhof te Mander, mooi wat in 't plat en nog veel meer.

Colofon

't Inschrien is het kwartaalblad van de Vereniging Oudheidkamer Twente (OkT).

Doelstelling

Het bevorderen van kennis en inzicht omtrent de culturen van stad en land in Twente, in het bijzonder voor wat betreft archeologie, geschiedenis, natuur en landschap, en het streven tot het behoud van de bestaande culturen of overblijfselen daarvan.

Redactie

Geert Bekkering, Willem Bulter, Jan Hinke, Goaitsen van der Vliet

Redactieadres

Stroinksbleekweg 12 B, 7523 ZL Enschede
redactie@oudheidkamertwente.nl
Kopij voor het volgende nummer moet uiterlijk 1 februari 2025 bij de redactie zijn. Richtlijnen voor publicatie staan op de website van de OkT.

Een abonnement op 't Inschrien is onderdeel van het lidmaatschap van de OkT. Kosten 32,50 euro per jaar, samen met partner 37,50 euro, jeugdleden tot 21 jaar 17,50 euro. Losse nummers 5,00 euro.

Het overnemen van artikelen of delen daarvan is toegestaan met vermelding van auteur, titel en bron.

Een 'inschrien' is een verborgen vakje voor kostbare zaken in een kledingkist.

Opmaak: Goaitsen van der Vliet
Drukwerk: Drukkerij Veltmann BV, Enschede

ISSN 1875-2659

Verenigingsbestuur

Patrick Welman, voorzitter
Caroline Willems, penningmeester
Adrie Hemmink, lid
Riet Strijker, lid
Rianne Driessen-Geerlings, lid

Secretariaat OkT

secretariaat@oudheidkamertwente.nl
Bankrekening NL41 RABO 0129 5763 79

OkThuis

Stroinksbleekweg 12 B, 7523 ZL Enschede
Telefoon (inspreekbaar) 053 478 7447
Website www.oudheidkamertwente.nl

Scheningen, donaties en sponsoring

secretariaat@oudheidkamertwente.nl

Inhoud

Jaargang 53 nr. 3/4, december 2024

Goaitsen van der Vliet, *Twentse stadswapens uit het begin van de 17e eeuw* → 3

Goaitsen van der Vliet, *Waar komt het wapen van Enschede eigenlijk vandaan?* → 7

Henk Woolderink, *De 'selihova' of zaalhof te Mander* → 9

Geert Bekkering, *Atlas van Ooit, een interessante ontdekkingsreis* → 14

Gerrit Lansink, *Eendagshoonderhok met pensioen* → 16

Henk Koop, *Geschillen Tilligte-Lattrop over akeren en vervenen* → 19

Geert Bekkering & Jan Hinke, *Jan Jans (1893-1963)* → 25

Gerhard Post, *Strooigoed: De Koekoekspaal op herhaling* → 32

Willem Bulter, *Trammelant op de Bekkinkhof* → 33

Goaitsen van der Vliet, *Van de Twentse Taalbank - Gat in gedicht gedicht* → 38

Cato Elderink, *'t Leste gedicht - Het laatste gedicht* → 43

Dick Schlüter & Herbert Zwartz, *Firma S.I. Zwartz overleefde menige crisis (Deel 1)* → 44

Gerrit Klaassen, *Op nen leefliken hearfstdag en fietsn langs de Twentseweg* → 50

Marcel Mentink, *Nieuw in de boekenkast* → 52

Patrick Welman, *Verenigingsnieuws: Omkijken en vooruitzien in 2025* → 55

Van de redactie

Dit decembern timer is wat dik uitgevallen, omdat er in 2024 door omstandigheden geen maartnummer kon verschijnen.

Lezers die onbekende woorden tegenkomen in de Twentse stukken in deze uitgave, kunnen we verwijzen naar het *Dialexicon Twents Online* op twentswoordenboek.nl. De eerste versie daarvan (T-N) werd vrijgegeven op 30 december 2024.

Bij de voorplaat

Jan Jans op een mooie nazomerdag rond 1960 op een bosweg, in zijn onafscheidelijke pofbroek, met rugzak en goastok. Kaartlezend, waarschijnlijk. Of kijkt hij op zijn mobieltje?

Zie verder het artikel over Jan Jans op pag. 25.

Twentse stadswapens uit het begin van de 17e eeuw

Goaitsen van der Vliet

Wapen van Enschede ouder en anders dan gedacht

In 2025 viert Enschede haar 700-jarig bestaan als stad, omdat op 15 december 1325 bisschop Johan van Diest in een brief aan de inwoners het zogenaamde *pijnlijk gericht* regelde. Officieel werd en wordt aangenomen dat Enschede daarmee tot stad was verheven. Het was C.J. Snuijf die in het jubileumjaar 1925 in een brochure uit de doeken deed waarom Enschede haar stadsrechten al eerder moest hebben gekregen.¹ Zijn betoog was het begin van een discussie die bijna een eeuw later *nóg* niet is verstomd. Hopelijk kunnen nieuwe inzichten in het aanstaande jubileumjaar ons nog wat helderheid verschaffen. Een ander gemeentestandpunt betreft het wapen van de stad. Op enschede.nl staat: *Het stadszegel van Enschede werd in 1666 gewijzigd. De afbeelding van de heiligenfiguur St. Jacobus werd vervangen door een stadswapen met een slaghek, dat symbool staat voor de grens tussen Overijssel en het Duitse Munsterland.* Ook het laatste is al jarenlang een punt van discussie onder geschiedvorsers. Niet dat ik mij daarin wil mengen, maar de vondst van een afbeelding van dat stadswapen van tientallen jaren eerder, met vier horizontale banen in plaats van drie, geeft op z'n minst stof tot nadenken. Leuke bijkomstigheid is dat er nog meer Twentse stadswapens in dezelfde bron staan.

Het Rijsels wapenboek

Toen Gerhard van Dragt en ik in 2023 regelmatig van gedachten wisselden over de vroegste geschiedenis van onze stad, maakte hij mij attent op een webpagina van *Heraldry of the world* met afbeeldingen en een korte beschrijving van het Enschedese stadswapen. Eén oud plaatje valt daar meteen op, omdat het getoonde wapenschild, behalve een rood kruis, vier horizontale banen telt en niet de gebruikelijke drie, die vanaf 1666 volgens de officiële lezing samen met het kruis een slaghek moeten voorstellen. Nog nieuwsgieriger maakt het bijschrift *17e eeuws*, omdat de oudst bekende afbeelding van het wapen van Enschede staat op een zegelstempel met het jaartal 1670, dat in het bezit van de Oudheidkamer Twente moet zijn. Doorklikkend kom je terecht in een oud heraldisch handschrift uit de Bibliothèque Municipale de Lille, dat wil zeggen: uit de stadsbibliotheek van Rijsel in Noord-Frankrijk. Behalve die van het wapen van Enschede staan er meer afbeeldingen in die om aandacht vragen, zoals de onvoltooide tekeningen van zes andere Twentse stadswapens. Daarover later meer.

Het handschrift (Ms 207) is grotendeels Nederlandstalig, maar ingeschreven als *Recueil de blasons coloriés* (verzameling van gekleurde wapenschilden), en het is inderdaad niet nauwkeurig gedateerd dan *XVIIe siècle* (1600-1699).

Er staat ook niet bij waar en door en voor wie het is gemaakt. Meer dan genoeg om uit te zoeken dus, maar vanuit Twente zijn we vooral geïnteresseerd in een betere datering en de oorsprong van het getekende wapenschild met de vier horizontale banen.

Het wapenboek bevat 96 genummerde perkamenten bladen die goed gescand zijn en bladzij voor

Het onvoltooide wapen van Enschede uit het Rijsels wapenboek, nog zonder zilveren achtergrondkleur. De 7 en de tekst *enschede* zijn eerst met de zilverstift aangebracht, en later in het zwart met de ganzenveer.

bladzij in hoge resolutie gedownload kunnen worden om rustig thuis te kunnen bekijken. Bij het doorbladeren valt onmiddellijk op, dat het meeste niet af is, het hele boek door. Wapenschilden ontbreken, zijn niet meer dan een potloodschets of zijn maar gedeeltelijk ingekleurd. Kon de maker niet verder of trok zijn ongetwijfeld schatrijke opdrachtgever de stekker eruit?

Datering

Van alle beschreven bladzijden zijn er voor ons maar een paar van belang. Het overvloedige wapenschild voorin, kleurig en compleet met de wapens waar het van is afgeleid, zegt al heel wat over het tijdsgewricht. Het is het wapen dat Albrecht van Oostenrijk en Isabella van Spanje voerden tijdens hun gezamenlijke bewind over de Zuidelijke Nederlanden, van 1598 tot 1621. Het begin daarvan is uitgebeeld op het blad erna.

De Nederlandse Maagd of een knipoog naar Isabella van Spanje? Hier omringd dan wel ingeperkt door de bruidsschat van 1598: alle Zeventien Provinciën der Nederlanden. In de spelling van nu zijn dat, v.l.n.r. achteraan: Vlaanderen, Artesië (Artois), Henegouwen, Holland, Zeeland, Namen, Zutphen, Antwerpen en Friesland. Vooraan: Gelre, Luxemburg, Limburg, Brabant, Groningen, Overijssel, Utrecht en Mechelen.

Aan haar rechterzijde draagt ze het eerste staatswapen van de Habsburgse Nederlanden (vanaf 1484) van overgrootvader Filips de Schone (1478-1506). In haar linkerhand een 'hoorn des overvloeds', symbool van voorspoed en welvaart.

De Nederlandse Leeuw ligt aan haar voeten.

Op 6 mei 1598, middenin de Tachtigjarige Oorlog, schonk de Spaanse koning Filips II middels de *Akte van Afstand* het hele grondgebied van de Habsburgse Nederlanden als bruidsschat aan zijn

dochter Isabella en haar verloofde en volle neef Albrecht of Albertius.

Er zaten wel een paar adders onder het gras. Zo zou het hele gebied terugvallen aan Spanje als het echtpaar kinderloos bleef. Nog vervelender was dat de Noordelijke Nederlanden zich daarvoor bij de Unie van Utrecht al min of meer hadden afgescheiden, een toestand die in 1609 nog meer vorm kreeg door het Twaalfjarig Bestand. Toch kwamen in het wapenboek de wapenschilden van alle betrokken landen, gewesten en steden, ook die van het noorden. Een onbegonnen, en misschien daarom wel onvoltooid gebleven werk. Alleen achterop blad 72 staat een datum, 30 juni 1605, in een toelichting bij de grote plaat ernaast van een gehelmde leeuw met de banier van Boechout: *dese navolghende baeijnderijen sijn nieuwe baenderijen by onsen ghenadigen eerts hertoghe albertius met desen titele vereert ende den lesten dach van Junio in 't Jaer 1605 was bij de eerts hertoghe bochout gedeclareert te wesen eene oude baronie van brabant.*

Hieruit hoeven we alleen maar te begrijpen dat deze tekst er in de tweede helft van 1605 of later bij geschreven is, én dat dit niet hoeft te betekenen dat de Twentse stadswapens op blad 41 al eerder waren geschetst. We moeten ook bedenken dat de maker op losse vellen werkte en dat alles pas een vaste volgorde kreeg bij het binden van het boek. Vele jaren later waarschijnlijk, door een verzamelaar, want af kwam het niet.

Herkomst

Omdat het wapenboek zelf geen aanknopingspunten meer lijkt te bieden, kunnen we vanaf hier en nu proberen het spoor terug te volgen in de tijd. Bekend is dat het in 1875 onderdeel was van een legaat van meer dan elfduizend dingen, waaronder 183 handschriften, afkomstig van een familie van schatbewaarders van de Franse koning. De bezorger was een bekende Parijse historicus, die in zijn jonge jaren in het stadsbestuur van Lille had gezeten.²

De aanwezigheid van het handschrift daar was dus gewoon toevallig. Het kon overal wel zijn geweest voordat het in handen van de Fransen viel. Verder terugzoeken was waarschijnlijk een onmogelijke klus, en vruchteloos.

Ondertussen weten we dus alleen nog maar dat het hele wapenarsenaal ergens tussen 1598 en

1621 is getekend. Als je mag aannemen dat dit niet lang na het kerkelijk huwelijk van Albrecht en Isabella in 1599 was, en vóór het soeverein verklaren van de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden aan het begin van het Twaalfjarig Bestand in 1609, dan kom je uit op een datering van rond 1605.

Niks slaghek

De tekening van het wapen van Enschede met de liggende balken en het schuinkruis bestond dus al zo'n zestig jaar vóór de Vrede van Kleef, die een einde maakte aan de Eerste Münsterse Oorlog (1665-1666) en het stadsbestuur van Enschede zou hebben doen besluiten tot het invoeren van een stadswapen dat een slaghek op de grens met het bisdom Münster moest voorstellen.³ De troepen van de bisschop hadden het jaar daarvoor in Twente behoorlijk huisgehouden. De maker van het handschrift tekende rond 1605 het wapen van Enschede zo goed en zo kwaad als het ging, zoals het hem was getoond of beschreven, en wist van geen slaghek. Misschien was al wel bekend dat het er uit moest zien als het wapen van Beveren of van Diksmuide (die waren toen hetzelfde), maar dan met de vier liggende banen én het schuinkruis rood, op een zilveren achtergrond. Of had hij zich vergist met het aantal banen? Dat kan, maar de maker was zichtbaar een vakman, en nergens blijkt dat hij niet zorgvuldig was. Aan het inkleuren met zilver was hij gewoon nog niet toegekomen op het Twente-blad.

[Uit andere bron het wapenschild van de borgman van Diksmuide, zij aan zij met dat van mijnheer Ger-Jan van Namen bij de slag bij Kuinre tegen de Friezen in 1396.](#)

Maar wat hij ook tekende, een slaghek was het niet. Dat is een hek dat vanzelf dichtslaat, om een schuine as, door eigen gewicht. Op het hele wereldwijde web ben ik geen slaghek en zelfs geen grenshek tegengekomen dat ook maar iets lijkt op het wapen van Enschede. Een gewone weidepoort komt dicht in de buurt. Over het Enschedese stadswapen zal het laatste woord dus nog wel niet zijn gezegd.

De andere Twentse stadswapens

Op blad 41 van het handschrift staan nog zes genummerde stadswapens uit Twente.

1. Diepenheim. Schets van drie opstaande berenklaauwen in een gouden veld. De klauwen moeten nog worden ingekleurd. In de koninklijk goedgekeurde standaard van 1819 zijn de poten blauw en naar beneden gericht.

2. Goor. Zilver in te kleuren rechtopstaand kruis met vier mispelbloemen op een rood veld. Tussen de bloembladen ontbreken de groene punten van de standaard van 1819.

3. Delden. Een groene boom op een gouden veld. Vanaf 1819 een gouden boom op een blauw veld.

4. Almelo. Drie ruiten van zilver in een blauw veld, gelijk aan de standaard van 1915.

5. Ootmarsum. Een gouden kruis binnen een

groter ongekleurd rechtopstaand kruis in een ongekleurd veld, met vier klimmende rode leeuwen. In 1819 een blauw kruis binnen een groter gouden kruis in een blauw veld met vier gouden klimmende leeuwen.

6. Oldenzaal. Een rood veld met nog niet gekleurd een rechtopstaand kruis en een borstbeeld van een bisschop zonder staf in de linkerbovenhoek. Dit wapen is op een staf na gelijk aan dat op de Blaeu-kaart van Oldenzaal anno 1626. Ook de standaard van 1819 heeft de staf, maar het veld is blauw en kruis en bisschop goud.

Het wapen van Rijssen, de achtste stad in Twente, ontbreekt. Dat is jammer, omdat daar geen oudere gekleurde afbeelding van bekend is dan de standaard van 1819.

Opvallend zijn ook de kleurverschillen tussen vroeger en nu van de wapens van Delden en Ootmarsum. Ik laat ze graag voor wat ze zijn.

1 C.J. Snuif, *De Enschedesche Stadsbrief van 1325*, Firma M.J. van der Loeff, Enschede 1925.

2 Denis-Charles Godefroy de Ménilglaise (1795-1877) was in 1875 in Lille de bezorger van het Fonds Godefroy met het wapenhandschrift.

3 Zie o.a. L.A. Stroink, *Stad en land van Twente* (1962), pag. 308.

Waar komt het wapen van Enschede eigenlijk vandaan?

Goaitsen van der Vliet

Een gezochte hypothese over de oorsprong van het zogenaamde slaghek

Gezien het *Rijssels wapenboek* bestond het wapen van Enschede al vóór 1605. Ook dat bevestigt dat het - nu nog steeds door het stadsbestuur benadrukte - verband met een slaghek heraldische onzin is. Mij blééf echter bezighouden, waarom het zoveel lijkt op het 16de-eeuwse wapen van de Belgische steden Beveren en Diksmuide. Dat die twee toen, hemelsbreed meer dan 100 km van elkaar, hetzelfde wapen droegen, is helder: Heren van Beveren waren eeuwenlang burggraaf van Diksmuide, en beide steden namen hun familiewapen over. Met of zonder kruis. Maar voor zover ik wist, was er nooit een Heer van Beveren burggraaf van Enschede geweest. De achternaam Van Beveren Dixmuide komt nog steeds voor, Van Beveren Enschede niet. Er is nog wel een familie De Loën d'Enschedé, maar die heeft een heel ander wapenschild. Wist ik weer te weinig, of zag ik iets over het hoofd?

Afijn. Toen ik eindelijk een punt had gezet achter mijn stukje over het handschrift met de Twentse stadswapens rond 1605, vond ik dat ik wel wat te vieren had. Ik begaf me dan ook meteen naar het Enschedese Bolwerk - al meer dan vijftig jaar mijn stamcafé - voor een welverdiend biertje van Belgische oorsprong. Toevallig was Karin Vanecker er ook. Zij doet veel historisch onderzoek en deelt haar bevindingen graag met iedereen die wil luisteren. Uit de regionale pers wist ik dat zij zich onlangs nog met de vroege geschiedenis van Enschede had beziggehouden. Op mijn vraag of in de 16de eeuw een familie Van Beveren een rol had gespeeld in Enschede, was haar antwoord meteen een volmondig 'ja'. Hoe, dat wist ze even niet meer, maar ze zou het mij laten weten als ze weer thuis was.

Later die avond, bij het lezen van haar eerste bericht, onderging ik wat je een historische sensatie zou kunnen noemen. Het was een citaat uit 1911 van geschiedschrijver W.G.A.J. Röring: *In 1598 stierf Gerlach van Beveren, zonder kinderen na te laten. Zijne weduwe hertrouwde toen met Caspar van Loon, die door dit huwelijk eigenaar werd van den Burcht te Enschede en van meerdere bezittingen der Van Schevens.*¹

Terugzoekend bleek dat deze Gerlach of Geerlich al in 1578 door zijn huwelijk met Margaretha van Scheven en de nodige rechtzaken, eigenaar was geworden van wat de Nije Borch van Enschede werd genoemd.² Jarenlang kon hij daar heer en meester spelen. Dat de fortuinlijke borgman zich bij de rechtbank voorstelde als Gerlach de Bever om zich gewichtig voor te doen, had mogelijk

Het wapen van Diksmuide anno 1543 lijkt wel heel erg veel op het rode 'slaghek' van Enschede.

een diepe historische achtergrond. Daarom eerst de historische feiten, en dan de rest.

Over het wapen van Beveren en Diksmuide

Arnulf de Bevere wordt geboren in het jaar 905 in Bevere bij Worcester in het dan nog Angelsaksische deel van Engeland. Hij is een kleinzoon van koning Alfred de Grote en heeft als burggraaf van Old Sarum (Salisbury) een goede reputatie opgebouwd met het bouwen en beheeren van burchten en andere verdedigingswerken voor zijn oom en beschermheer Aethelstan,

Hierboven in spiegelbeeld: het oudste zegelstempel met het nieuwe stadswapen van 'Enscheide' in 1670. Hieronder: de nieuwe vlag van Enschede vanaf 2024, met in een rode baan een wit 'slaghek', sterk gestileerd, tegen het advies van de Hoge Raad van Adel in.

koning van Engeland. Na diens overlijden in 939 neemt zijn minder welwillende halfbroer Edmund I de macht over. Arnulf wijkt uit naar Vlaanderen, waar een andere neef, graaf Arnulf I, de dienst uitmaakt. Die maakt hem ondermeer burggraaf van Dicasmutha (Diksmuide). Bij afwezigheid van de graaf neemt Arnulf de Bevere zelfs het bestuur van Vlaanderen op zich. Hij krijgt als leenheer grote landsdelen tot zijn beschikking, en wordt zo naamgever van het Land van Beveren en uiteindelijk via via van de stad met die naam, want vele Heren van Beveren en nazaten volgen.

Beide steden, Beveren en Diksmuide, voeren in de 14de eeuw een wapen met vier blauwe banen met daaroverheen een rood schuinkruis, op respectievelijk een gouden en een zilveren

achtergrond. Het aantal en de kleur en de breedte van de banen willen wel eens variëren. Het rode kruis verdwijnt op den duur helemaal.

Of stamvader Arnulf de Bevere in 940 met zijn wapenschild ook dat schuinkruis meenam uit Engeland is niet zeker, de blauwe banen op een gouden veld in ieder geval wel. Die zijn namelijk terug te vinden in het oude stadswapen van Salisbury, waar hij van 924 tot 939 burggraaf was geweest.³

Naar het wapen van Enschede rond 1605

Volgens sommige heraldische publicaties en websites lijkt de Enschedese Gerlach van Beveren rechtstreeks af te stammen van de Heren van Beveren, en niet van de wat minder tot de verbeelding sprekende adel uit het Duitse plaatsje Bevern in Nedersaksen.⁴ Ook het tegendeel kwam ik vaak genoeg tegen, zodat hier nog wel wat te onderzoeken valt.

Maar eigenlijk doet het er niet eens toe. Door zich Gerlach de Bever(e) te noemen, wekte hij wel de indruk af te stammen van Angelsaksische koningen. Misschien hing het wapen van Arnulf de Bevere wel boven de deur van zijn grote Enschedese stenen huis en keken de minder bedeelde stedelingen er met bewondering naar. Zodat ze tenminste iets konden laten zien, toen er naar hun stadswapen werd gevraagd. En hadden ze nog wat liggen, toen er na 1666 een nieuw stadswapen op het zegelstempel moest. Natuurlijk is deze lezing bijna te mooi om waar te zijn. Maar een leuk verhaal is het wel.

Met dank aan Gerhard van Dragt, Henk 't Jong en Karin Vaneker.

Noten

- 1 W.G.A.J. Röring, *Kerkelijk en wereldlijk Twente - Tweede deel* (1911), pag. 85. [Delpher] Het sterfjaar van Gerlach van Beveren was niet 1598, maar 1585. In 1598 hertrouwde zijn weduwe.
- 2 Een en ander is uitgebreid beschreven in Cato Elderink, *Twënter laand en leu en lèven* (1937), pag. 377-387. [Twentse Taalbank]
- 3 Deze middeleeuwse geschiedenis is gedestilleerd uit diverse publicaties en websites.
- 4 Anton Fahne, *Geschichte der Westphälischen Geschlechter* (1858), pag. 45-48. [Google Books]

De *selihova* of zaalhof te Mander

Henk Woolderink

In de voorjaarsmaanden van 2012 deden archeologen van onderzoeksbureau RAAP een spectaculaire ontdekking op de Steenbrei in Vasse: zij vonden er de paalgaten van een zaalhof uit de vroege middeleeuwen. Een primeur.

Oodhelm

Soms kunnen archeologische vondsten zo goed worden 'geduid' vanuit de schaarse schriftelijke bronnen die er zijn, dat er een bijna compleet plaatje ontstaat. Dat is het geval bij deze zaalhof te Mander.

Allereerst is er de op-één-na-oudste Twentse oorkonde van 9 juni 799, waarin Oodhelm, de zoon van Oodwerc, een erve te Oeken, een *selihova* of zaalhof te Mander en een erve te Hezingen, onder voorbehoud van levenslang vruchtgebruik, schenkt aan de relikwieën van de H. Salvator te Wichmond bij Zutphen.¹

Drie jaar eerder, op 6 juni 796, had dezelfde Oodhelm al een derde deel van zijn erfgoed, te weten een erve in Oeken, een erve te Dulder en een erve te Mander aan de relikwieën van de H. Salvator en andere heiligen overgedragen, inclusief het zesde deel van een erve te Rienderen en 'bijvangen' langs de IJssel.²

Uit deze schenkingen blijkt dat Oodhelm een grootgrondbezitter was, die in totaal beschikte over: een zaalhof in Mander, een erve in Dulder, nog een erve te Mander, een erve te Hezingen, alsmede twee erven te Oeken en 1/6 deel van een erve te Rienderen.

Oeken en Rienderen liggen aan de Veluwezoom in de latere gemeente Brummen. Mogelijk zijn die in de boedel gekomen door een huwelijk van Oodwerc of zijn voorvader. De bijvangen in Rienderen zijn nieuw aangeslagen markegronden. De schenkingen zijn gedaan aan de reli-

Het Vikingmuseum op de Lofoten is een reconstructie van een *selihova* of zaalhof uit de 9e eeuw.

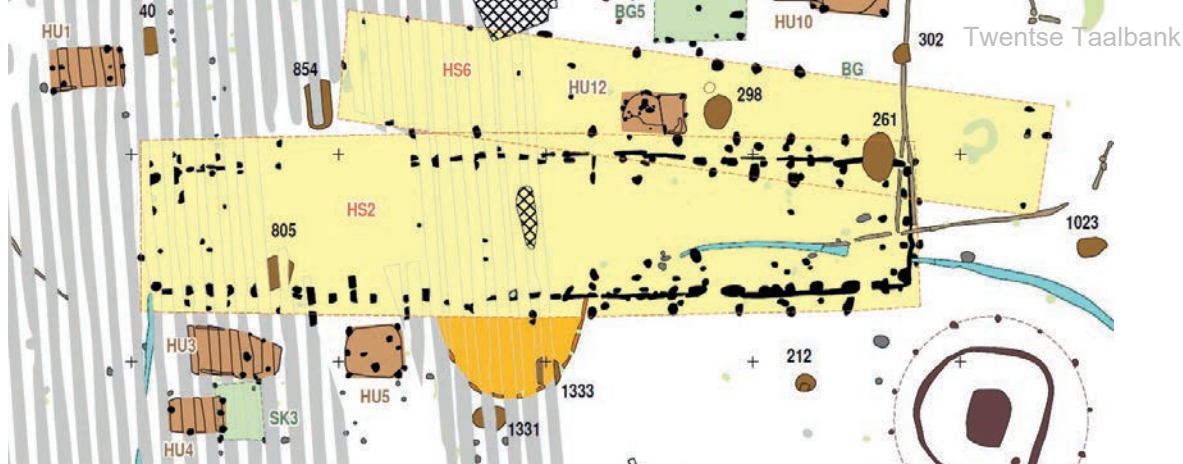
kwieën van het reisaltaar dat de missionaris Ludgerus op dat moment in Wichmond had geplaatst. Na de onderwerping van Noord-Duitsland door Karel de Grote in 804 wordt Ludgerus in 809 de eerste bisschop van Münster. Als hij enkele jaren later overlijdt, wordt hij begraven in het door hem gestichte klooster Werden aan de Ruhr, waar zijn reisaltaar met relikwieën voor eeuwig rust. Daarmee wordt het klooster ook eigenaar van alle erven die aan de relikwieën geschonken zijn. Bijna duizend jaar later, in 1768, worden de erven met toestemming van de abt van Werden verkocht.

Gegevens uit Werden

Uit de tiende eeuw is een goederenregister van het klooster Werden bewaard gebleven, waaruit blijkt dat Werden in Twente 43 erven bezat.³ De hiervoor genoemde erven komen we tegen onder hun Germaanse namen: Boio in Fahsi, Betti in Manari, Athalheri in Manari, Liafgeld in Hasongon en Alfheri in Thuleri. In latere goederenregisters (na 1000) komen we deze erven tegen onder de hedendaagse 'christelijke' namen: Mas-selink in Vasse (VPR 515), Masselink in Mander (VPR 557), Bennink in Mander (VPR 556) en Severdink (Severt) in Dulder (VPR 295).⁴ Het erve in Hezingen komt na 1100 niet meer voor en is mogelijk verdwenen tijdens de kli-

HALLE

maatopwarming rond 1200. Mogelijk gaat het hierbij om het erve dat Hijszeler bij grenspaal 81 heeft opgegraven.⁵

Deel van het sporen- en structurenoverzicht van de opgravingen op de Steenbrey.⁶ Duidelijk herkenbaar zijn het langhuis (bijna 40 m) en het ronde grafmonument.

Afbeelding hiernaast: De locaties van *Selihova* en de vindplaats van de goudschat in Hezingen op de kaart *Twente, horigheid*, een samenwerkingsproject tussen de Fryske Akademy, de Oudheidkamer Twente en de Stichting Kadastrale Atlas Overijssel 1832 dat in de jaren 2012-2018 werd uitgevoerd door Geert Hannink, Jan Hartmann, Margriet Noordman, Piet den Otter, Jos H.G. Schmit, Thomas Vermaut en Henk Woolderink. Zie: hisgis.nl/projecten/twente-horigheid. *Twente, horigheid* geeft historische informatie over de circa 400 Twentse hofhorige erven vanaf de late middeleeuwen tot de opheffing van de hofhorigheid in de eerste decennia van de negentiende eeuw. De erven en percelen zijn cartografisch gereconstrueerd op de kadastrale kaart van 1832.

Het project werd wegens gebrek aan financiële middelen helaas nooit voltooid. De kaart op de website is niet af.

In samenwerking met Jan Hartmann en Henk Woolderink tekende Gerhard van Dragt in 2020 deze versie voor druk. De zwarte nummers op de kaart corresponderen met de nummering in Henk Woolderink, *Historisch boerderij-onderzoek in Twente*, Enschede 2017 (te downloaden op de website van de Oudheidkamer Twente). Op deze kaart staan ook de belangrijkste beken, rivieren en wegen – elementen die op de kaart op de website nog ontbreken. Locaties van watermolens werden later toegevoegd op basis van Herman Hagens, *Molens Mulders Meesters, Negen eeuwen watermolens in Twente en de Gelderse Achterhoek*, Hengelo 1979.

Ontbrekende kastelen werden toegevoegd op basis van Diana Spiekhout, *Het middeleeuwse kastelenlandschap van het Oversticht*, Groningen 2020.

Opgravingen

De zaalhof te Mander is dus teruggevonden bij een opgraving in 2012 op de Steenbrey, op de grens van Mander en Vasse. Volgens de archeologen gaat het hierbij om 'een Herrenhof', maar het moet de *selihova* of zaalhof zijn.⁷ Een sala of zaalhof is in de Germaanse cultuurhistorie, die ook heel Scandinavië bestrijkt, een groot langhuis, bewoond door een belangrijke familie met haar vee en goden. Het is ook een centrum van bestuur voor de wijde omgeving, het middelpunt van een rechtsgebied (jurisdictie) en een centrale plek voor de Germaanse eredienst. Voor dat laatste doel bevindt zich in het pand een sacrale ruimte. Een zaalhof duldt geen tweede in de buurt, en dus hebben we in Vasse zeker te maken met de *selihova* die in 799 geschonken is aan de relikwieën van het missiealtaar van Ludger. Hier wijzen geschiedenis (geschreven bronnen), archeologie en cultuurhistorie in dezelfde richting. De archeologie heeft evenwel niet alleen een vroegmiddeleeuwse nederzetting blootgelegd. We wisten al uit twee oorkonden dat de zaalhof terugging tot de Karolingische periode, maar de vondst van een gouden munt uit het begin van de 7e eeuw, geslagen in Namen, maakt duidelijk dat de zaalhof ook al in de Merovingische periode bestond.⁸

De vondst van een goudschat bij de Borg te Hezingen omstreeks 2020 staat ongetwijfeld in relatie tot deze zaalhof. De drie depots van gouden Merovingische munten uit dezelfde 7e eeuw die daarbij tevoorschijn kwamen, bewijzen het belang van dit rechtsgebied.⁹

De erven Masselink

Weten we door de muntvondsten zeker dat de zaalhof reeds sinds de 7e eeuw bestaat, haar jongere geschiedenis kunnen we volgen via de Werdense goederenregisters. Daaruit blijkt dat de zaalhof in de 11e eeuw niet meer bestaat en dat dit centrale erf voortleeft in twee afsplitsingen: het erve Masselink (VPR 515), volgewaard in de marke Vasse en het erve Masselink (VPR 557), volgewaard in de marke Mander.¹⁰ De hofhorige bezitter van het erve Masselink te Vasse blijkt alle eeuwen door ook eigenaar te zijn geweest van het erve Masselink te Mander en in 1601 wordt die laatste beschreven als de lijftucht van Masselink in Vasse.¹¹

Als in 1768 de abt van Werden toestemming geeft tot de verkoop van zijn boerderijen in Twente, die inmiddels als leengoed zijn uitgegeven, worden de beide erven Masselink verkocht aan Jan Masselink, landbouwer te Vasse.¹² In 1777 verkopen Jan Masselink en zijn vrouw Geese Brookhuys te Vasse aan hun huurders Hendrik Masselink en diens vrouw Janna Schutte het erve Masselink te Mander, tiendbaar aan het

Stift Weerselo, voor f 2150,-.¹³

Daarna, tussen 1777 en 1832, moet het erve Masselink te Mander perceelsgewijs verkocht zijn, want het is in 1832 niet terug te vinden in het kadaster. Hier ligt nog een mooi punt voor onderzoek in het richteramtbarchief vóór 1812 en het kadastraal/notarieel archief na 1812.

De bouwlanden van het erve Masselink te Mander zijn wel bekend, omdat ze tiendplichtig waren. In 1808 worden de tienden door Domeinen publiek verkocht aan B. Kramer voor f 890,-.¹⁴

De erven Bernard Cramer gaan in 1844 over tot een boedeldeling waarvan de tienden van het erve Masselink te Mander onderdeel zijn. De tiendplichtige percelen bouwland in kwestie worden allemaal genoemd.¹⁵ De meeste goederen zijn vervolgens publiek verkocht.

Het erve Masselink te Vasse heeft zijn bestaan gerekt tot 1830. Er waren twee erfgenamen: Albertus Masselink, landbouwer op het erve Meijer te Geesteren en zijn zuster Hendrika Masselink, gehuwd met Gerhardus Hazelbekke. De laatste twee worden in 1830 genoemd als bewoners van Masselink te Vasse.¹⁶ Dan worden gedurende twee dagen de roerende goederen en het vee op het erve Masselink te Vasse publiek verkocht voor totaal f 4.381,35. In de volgende maand worden de gebouwen en alle percelen grond publiek verkocht en verhuizen Hendrika Masselink en Gerhardus naar het erve Hazel-

Afschrift uit de tiende eeuw van de oudste Twentse oorkonde, gedateerd 6 juni 796. Oodhelm(us) schenkt goederen in Hulere (Dulder) en Manhere (Mander) aan de kerk van Ludgerus te Wichmond. (onder Zutphen).

No t v a h e r i c u p i o o m n i b u s t a p r e s e n t i b u s i n p a g o s s i o i
 q u a f u t u r i s q u o m i e g o O o d h e l m u s t r a d i d i p r e m e d i o a n i m e
 m e e . e p e t n a r e t b u t i o n e t e r c i a p a r t e h e r e d i t a t i s m e e a d r e l i
 q u i a s s e i s a l u a t o r i s . c e t e r o r q ; s c o r q u e a l i v o G e r o a b b a t e i n v v e r
 t h i n a c o n s t i t u t e s u n t . i n e a r a t i o n e . u t q u a d u i u i x e r o i n p r e s e n t i
 m o r t a l i t a t e a d m e r e s p i c i a t i u s t o s e r u i t i o a d a u g e n d u m . n o n a d
 m i n u e n d u m . P o s t o b i t u u e r o m e u d e h a c u r t a c u o m n i n t e g r i t a t e
 i n i u s t r a n s e a t s e r u o r d i . q u i i n s u p d i c t o c e n o b i o o m n i p o t e n t i d o
 s e r u i r e r e p e r i u n t . H e c a u p a r s t e r c i a h e r e d i t a t i s m e e t r i b u s i n
 l o c i s c o n s i s t i t i n p a g o s s i o i . i n u i l l a q u e n u n c u p a t O c a n n i h o u a
 u n a . i n p a g o M o r d u e n t e i n u i l l a q u e d r H u l e r e h o u a a l t e r a . e
 m e o d e p a g o h o u a t e r c i a i n u i l l a q u e n u n c u p a t M a n h e r e e s e r t
 p a r s h o u e q u a r t e i n u i l l a q u e a p p e l l a t R e n h e r e . Q u e e t i a s e x t a m
 u u e n t e i n u s u s t r a n s e a t s e r u o r d i . e s c a r u r e l i q u i a r u q u e i n s u p

bekke te Nutter.¹⁷ Enkele percelen grond en het waardeel in de Drieschicht worden gemeenschappelijk behouden. Hoewel deze verkoop in 1830 plaatsvond vóór de invoering van het kadaster in 1832, komen de percelen van het erve Masselink dan nog voor op art. 329 van de legger van de gemeente Tubbergen ten name van Gradus Hazelbekke, landbouwer te Vasse, later Nutter, zodat de reconstructie van het erve Masselink geen moeilijkheden oplevert.

Verrassing: het huis ligt op perceel E 446 in de 'Bekkezied', dicht aan de beek naast de erven Ensman, Wenneger, Teussink, Mensink en Geerdink.

Van het erve Geerdink in de Bekkezied is door archeologisch onderzoek bekend dat het circa 1200 op de huidige plek is terechtgekomen. Van dit erve, thans Geerdink-Johannink, zijn twee priesterzonen met historische belangstelling afkomstig, die een boek hebben geschreven over 'het duizendjarige erve Geerdink-Johannink in Vasse'. De huidige bewoner was teleurgesteld dat de bewering uit de titel niet klopte. Bij een bezoek met de klankbordgroep kon ik hem geruststellen, dat zijn huis vóór het jaar 1200 zeker 400 jaar lang een stuk hoger op de Vasser Es gelegen had en dus ruim 1000 jaar oud was. Dit vanwege de tiendplicht waarmee het erve belast was. Immers, al bij aanvang van de kerstening werd de tiendplicht ingevoerd.

Een van de 104 munten die rond 2020 werden gevonden bij Hezingen: een tremissis van ca. 640-645, geslagen in Dorestad door monetarius Madelinus.

Noten

- 1 D.P. Blok, *De oudste particuliere Oorkonden van het Klooster Werden*, Assen 1960, pag. 173-174.
- 2 Idem, pag. 166-167. Mr. G.J. ter Kuile dateert deze akte in zijn *Oorkondenboek van Overijssel* op 29 juni 797.
- 3 L.A. Stroink, *Stad en Land van Twente*, Hengelo 1962, pag. 110-114.
- 4 Gerard Welberg, onuitgegeven onderzoek in Düsseldorf (naar de Urbare van Werden, gepubliceerd door Kötzschke). VPR = Verpondingsregister.
- 5 E.C. Pronk e.a., *Een vroegmiddeleeuwse nederzetting aan de grens te Hezingen, gemeente Tubbergen*, Publicatie Archeologisch Depot Overijssel 2, Zwolle 2014.
- 6 Pronk, E.C. (2015). *Van palenkrans tot palissade; een opgraving van een grafveld uit het Laat Neolithicum en de Midden tot Late Bronstijd en een herenhof uit de Merovingische tijd; plangebied De Steenbrei 3 te Vasse, gemeente Tubbergen*.
- 7 Zie noot 5, pag. 24 en volgende.
- 8 Idem, pag. 18, en G. Gesink, *Twentse Schatten onthuld*, Enschede 2021, pag. 58-59.
- 9 J.W. de Kort e.a., *Goud voor de goden*, rapportage Archeologische Monumentenzorg, nr. 280, Amersfoort, 2023.
- 10 Eerder onderzoek naar oude erven in Mander en Vasse werd gedaan door C. Hijzeler en M. Paskamp-van Santen. Zie M. Paskamp-van Santen, *De Twentse buurschappen Mander en Dulder vieren 1200-jarige geschiedenis*. In: 't Inschrien, juli 1997, pag. 61-68.
- 11 *Het Verpondingsregister van Twente van 1601*, uitgave OkT, 1985, nrs. 557 en 1057.
- 12 HCO toegang 7.1.1. Gerichtelijk Archief Ootmarsum.
- 13 Idem nr. 9, P. Hubert richter, d.d. 24.06.1777.
- 14 HCO toegang 3.1 Statenarchief nr. 3038 d.d. 25.10.1808.
- 15 HCO toegang 145, hypothecaire boekhouding O-30/36, alsmede notaris Ten Pol, d.d. 21.12.1844. Dit betreft de percelen kadastraal c 569, c 570, 32 are van c 573, 20 are van c 575, 16 are van c 588, c 589, 24 are van c 733, c 735, de helft van c 737, c 739, 8 are van c 839, c 859 en 40 are van E 259.
- 16 HCO toegang 122, notarisarchief Ten Pol, rep.nr. 91 d.d. 25 en 26.06.1830.
- 17 HCO toegang 122, notarisarchief Ten Pol, rep.nrs. 104, 107 en 108, d.d. 13 en 16.07.1830.

Atlas van Ooit, een interessante ontdekkingsreis

Geert Bekkering

Vanuit De Museumfabriek is een aantal vrijwilligers onder leiding van Richard Wenneger bezig de website www.atlasvanooit.nl te vullen. Voorwerpen uit de collectie van het voormalige Natuurmuseum, de Oudheidkamer Twente (OkT) en het Rijksmuseum Twente (RMT), komen met een korte beschrijving op die website.

Het juist en verantwoord beschrijven van die voorwerpen kan echt een ontdekkingsreis zijn. Of het nu gaat om de juiste naam van een plant of een vlinder uit de collectie, het type bronzen kokerbijl, of de schilder van een geportretteerde, zelfs voor 'specialisten' valt het vaak niet mee.

Boven: de aantekeningen van G.J. ter Kuile over de sluitsteen uit de kapel van Huis Saasveld.

Onder: de steen nu in het Palthehuis in Oldenzaal.

Saasveld

Zelf ben ik begonnen met de vele schenkingen van mr. G.J. ter Kuile aan de OkT. Daar zijn foto's bij, tekeningen, ansichtkaarten, eiken panelen, bewerkte stenen, en nog veel meer. Ter Kuile had een bijzondere belangstelling voor Twentse kastelen en havezaten, waardoor ik ook bezig ging met (de foto's van) zijn verzameling uit het afgebroken kasteel Saterslo in Saasveld.

Bij Ter Kuiles tekening uit 1949 van een sluitsteen van een kasteelgewelf, stond dat die steen in de Oudheidkamer Oldenzaal zou zijn. Na een flinke zoektocht blijkt die steen nu te vinden in de verzameling van het Palthehuis. Acht bogen kwamen in deze steen samen bij het wapen van de Van Reedes. Ter Kuile vermeldt dat de steen in de top van de kapel heeft gezeten, maar er zijn ook mensen die denken dat hij uit een keldergewelf komt.

Ter Kuile beschrijft in zijn boeken een aantal houten panelen met fraaie afbeeldingen. Drie daarvan zitten nu in de collectie van het RMT, maar de vierde blijkt op de beletage van kasteel Middachten terecht te zijn gekomen.

Een drietal stenen met leeuwenkopjes blijkt na de afbraak van het kasteel terecht te zijn gekomen in de boog van de *nienduur* van erve Wissink, ten zuiden van Saasveld. Na afbraak van die boerderij zijn ze boven de deur van de pastorie geplaatst. Die staat op het voormalige kasteel-eiland. Zandstenen elementen uit het kasteel zijn uiteraard na de afbraak in 1818 hergebruikt bij omliggende boerderijen.

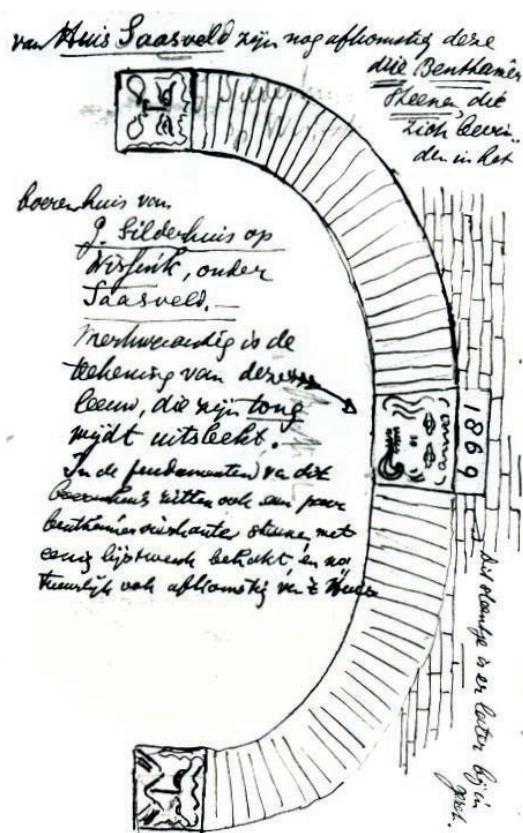
Kloostermoppen

Gerard Wolbert hoorde van Voorthuis Toon, dat die nog een partij kloostermoppen had, gekocht bij de afbraak van de oude pastorie in 1960/1961.

Er werden dus bij de oude pastorie kloostermoppen gebruikt uit de muren van het kasteel, die op sommige plaatsen vijf stenen dik waren. In de nieuwe pastorie werden de leeuwenkopjes ook weer ingemetseld. Gerard Wolbert mocht de partij kloostermoppen gratis ophalen en hij heeft er in 1991 honderd verwerkt in het informatiepunt naast de kerk. Als je zou willen uitzoeken waar de andere kloostermoppen en stukken Bentheimer steen van de afbraak terecht zijn gekomen, ben je nog wel even zoet.

Tekeningen

In de verzameling Ter Kuile zitten diverse oude tekeningen van het huis Saasveld. Maar zijn ze ook echt van het huis Saasveld? Ze lijken niet allemaal op elkaar. Zoeken dus. Sommige zijn duidelijk nagetekend van een andere tekening, maar andere blijken van een eerdere fase van het huis te zijn. Met de geweldige hulp van Maria Löbker-Ribbert en Gerard Wolbert van de Vereniging Heemkunde Oalde Gemeente Weersel werd het mogelijk de afbeeldingen van

de juiste omschrijvingen te voorzien. Daarmee is de geschiedenis van het huis Saasveld en omgeving op een correcte manier in de Atlas van Ooit gekomen.

Dé erfgoedatlas van Oost-Nederland

Inmiddels doen ook het Vechtdalmuseum Hardenberg en het Stedelijk Museum Almelo mee. Daardoor wordt de inhoud van de Atlas van Ooit veel rijker. Daaraan werken ook de verhalen mee, de korte filmpjes die Edwin Plokker over vele onderwerpen maakte met TV 1Twente. Als je op zo'n deelnemer klikt, krijg je ook speciale onderwerpen te zien en verhalen over bijvoorbeeld voetbal, mr. G.J. ter Kuile, penningen, bijenteelt, Boris van Borne, tinnen vaatwerk, de Man van Mander, etcetera. U kunt ernaar zoeken met het 'vergrootglas' rechtsonder in beeld. Daar kunt u ook een tijdperk zelf instellen.

Heeft u zin om mee te helpen de Atlas van Ooit te vullen, neem dan contact op met Richard Wenneger in De Museumfabriek. U kunt dit 'werk' gezellig in De Museumfabriek komen doen en andere vrijwilligers leren kennen, of deelnemen vanuit huis.

Links: de aantekeningen van G.J. ter Kuile over de drie leeuwenkoppen, afkomstig van Huis Saasveld, boven de niendeur van Silderhuis op Wissink onder Saasveld. Onder: oorspronkelijk de middelste kop, met de 'merkwaaardige' uitgestoken tong, zit nu links boven de deur van de Saasveldse pastorie.

Eendagshoenderhok met pensioen

Gerrit Lansink in t Bokums¹ plat

Vakleu van De Groot oet Vroomshoop maakn in 1956 Bokel rieker met n hoenderhok. Den heeln kroam wör 's moorgens t earf op veurd, met pann en al der bije. Nog gen acht uur later konn de haann en henn bije wieze van sprekn t nije hok in. En dan proat wiej oaver ne ruimte vuur ne dikke 200 hoender. Dat dit in eenn dag kon, hef der alns met van doon dat De Groot a vol in hoes har doan: pre-fab het dat noe. Mag wean dat zee dat woord dootieds nog nich oaver de tong löatn goan. As jungske van zes wer ik nog dat de wearkleu genn helm op hadn. Mer ja, iej hadn in dee tied ok nog gen Arbo.

Et bouwn van t hoenderhok was in t doarp nich t grötste niejs. In n noaberschap har alleman t oaver Boedapest, woarat de leu de stroat op warn goan: 'Russen naar Rusland!' Noar t zik in Hongari-je ne dikke wek an te hebn zeen, kwamn de Rusn met uur divisies. In nog genne wek was t doan met t verzet, met molotov-cocktails win iej t nich van tenks. Der zint zon 2500 Hongaarn umkomn en 200.000 noar t westn hen vlucht. Bije dee leu was ok Jenö Dszingisz Gábor, laterhen, van 1983 tot 1990, börgemeester van Hoksebeargn.

Hoo zit t hok in mekaar?

Van Hoksebeargn bi'w zoo wier in Bokel, bije t hoenderhok dat der ok in 2024 aait nog steet. Et is 5 bije 12 meter groot en hef n zadeldak met ne

haannvörst op 3,5 meter en 1200 pann der op. De zes hooltn ziedschötte en de twee eandschötte stoat op stene dee t hok fundeert. Der bint acht raamdeeln met ieders zes roetn en in t hok zit op de ziedkaant ne kast met 28 leghukskes. Op n grootn mestbak ligt dreagerstukn met latn woar at de hoender 's nachtends op zaatn en ze duur t gaas hen konn drietn. A gauw ha'j deroonder n paar voestn dikn mes, woar rotn geerne in kropn. Zö'j zoo meer van leazn.

Wat kostn dat al bije mekaar, vraog iej? Met t fundeern der bije opteeld, zal dat tusken de 2000 en 2200 geuldn hebn wes, zeit ze bije De Groot. En doar warn de plaankn ok nog vuur in n carboleum zett. Der öant noe nog genn hoolt-woarm noar.

Luk meer oaver t bouwbedrief

Jan de Groot keump in 1927 van oet t Grönnin-ger Oude Pekela noar Vroomshoop hen en geet doar hoolt verkoopn. Hee zöt dat boern vol

Et hok in 2024. t Hippiie-gel is der in de joarn 70 op kladderd. t Hef hier dree ziedschötte van veer meter breed met ieders twee raamn. Foto Rob Wevers.

Et hok van binnkaant tot binnkaant, met leenks n mestbak en mildn op t eandschot de 28 leghukskes.
Foto Rob Wevers.

gezaagd hooft haalt vuur hoonderhukke. Doarop geet e hoonderhokdeeln maaken. En van t een keump t aandere, a gauw köj bie em terecht vuur hele hukke. n Sproonk noar seriemoatig bouwn bie de klaantn op t earf is dan rap maakt. Ok laandhuuskes zit der hoast voorts in t pakket. Noa n Watersnoodramp in 1953 bouwt De Groot in 17 wekke zon 350 noodwonninngn. En n joar later zoargt et bedrijf vuur *tijdelijke woonruimte voor Indische Nederlanders*. Vol bewonners van dizze ‘Amboneeznwonninngn’ hadn de hop um gauw noar Indonesie te könn remigreern. An de boetnkaant liekt de huze wa luk op de hoonderhukke. Van binn zal t in alle opzichtn hoppelik n stuk waarmer west hebn.

Gen breudeier zonder haann

In t hoonderhok kon de köalhte wa opspöln. Noe könt henn wa good tieegn strengn vorst. In t Bokelse hok met wa 180 henn leupn ok 18 Sussex haann. Vuur breudeier möt der ja bevrucht wordn. Eenn haan hef zon 10 henn, dee’t e, as t good is, alle dage zekers eenmoal tred. Bie treadn zoj deankn könn dat t bevruchtn met de veute geet, mer et is toch aans. De cloaca’s komt wis wa bie mekaar. Noa n paar tel is t plezeer vuurbie, niks gen noaspöl. De hen schod zich twee of drie moal en geet verdan met waar e met gangs was. O ja, in t hoonderhok doot ze nich an oaverspöl.

Noe wil t dat haann bie köalhte slecht of heelmoals nich meer wilt treadn. Boavnal is bie nen bevreur kam de wille der kaant of. Vuur de *pluimveevermeerderaar* zat der niks aans op as de

kamn van de haann in te smeern met vaseline. Wee t hok in leup, mos zoobiezo oetkiekn vuur dee haann. Met uurn snavel of de peute konn ze oew been zoo an t bloodn kriegen, ok as iej nen dikn oaverl an hadn. *Leerzn an!* was t gebod. Um de haann wat röstiger te hooldn, wördn der wa rauwe braandnettel duur t voor hen doan. Mer of t wat oethaaln? En aans ok mer es bie voetbalbroknmakers oetprobeern?

De breudeier gunn noar Morsink in Eanter den dootieds a met breudmasiens wearn dee’t 3000 eier ankonn. Eerst ha’j nog alle eier met et nummer van n anleaveraar mötn steampeln. Et Bokelse nummer was 2268, mean ik, den met t steampel wa vaker n ei kapot hef drok. Leu dee’t naar vol eier hadn, wearn met oetveendingn woarat ze iederbot zölfs dertig steampels met zetn konn.

Dokter in t hok

Normaal kreeg iej bie de hoonder n veedokter nich oaver de vloer. Mer begin joarn zestig laagen ze in Den Haag wakker van de pullorum-zeekte woar de salmonella-bakterie met an kwam zetn. Zoo mos dokter Lekkerkerker oet Hoksebeargn op nen slechtn dag alle deers langs en stuk vuur stuk goan noakiekn. Gelukkig was hee de röst zölve, lichtewal umdat e dicht tieegn zien pensioen an zat. Op nen moorgn kwam e anriedn met n dökske in ziene Volkswaag. Nen wegpiroat was hellig wes en har n dokter ofbekht met ‘Iej veurt ok vols te zacht!’ Doar har Lekkerkerker et ziene op te zegn: ‘Als u net zo netjes had gereden als ik, dan was dit niet gebeurd.’

In t hoonderhok haaln n dokter van iedere hen en haan n drupke blood oet n kam. Op n glaazn blad wördn iederbot tien drupkes blood ampart mengd met drupkes van inspeksiespul. De drupkes mosn peers wordn. Bie lechtrood was t kaant mis. Noa meer as nen haalvn dag was de oetkumst dat alns in örde was.

Lekkerkerker dröag aait nen hood. Iej zoln oe good könn indeankn dat hee der zölfs met naar t berre gung.

Meer rotn as hoonder

Woa’j hoondervoor hebt, köj ok rotn kriegen. En of dee der bint wes! Vaaks ok wa meer rotn as hoonder. Van de gemeente kwam leu dee de rotngänge tootreadn of der water in geutn.

Biej de noabers hölpn ze met greepn en heunde in een dag 140 rotn noar de aandere wereld.

Foto oet de Twentsche Courant van 24 mei 1956.

Zee hebt nog gen vief rotn vungn. Doo't ze nen hoesulk de gänge in stuern, zint ze länger geanks wes um et deer wier boavn te kriegen as dat der wat met de rotn is gebuurd.

Nen keerl oet Almelo brachn oetkumst. Hee mengn hoondervoor met n peersrood poeier en döa dat in n mestbak woar de rot huuzn. Nog gen dag of der kwamn rotn noar boavn hen, dee wa dubbeld zoo dik warn as aans en stiefstil uur eand temeute gungn. Met de schup mos iej ze vorthaaln en wegdoon.

Doo't de rekkening van den keerl kwam, kokn de peern n pot oet. Meer as 400 geuldn! Doo'w der achter kwaamn da'j dat spul in n weenkel gewoon vuur 25 geuldn konn koopn, hef den keerl ziene nota halveerd. 'Vuur dizze keer', zear e der bie.

Ziedspan-männeke

Wee'w lever in t hok hadn, was n verteegnwoordiger. Den kwam aait eerst kiekn noar de hok-liestn. Dee hungn nöast de legkast. Der was met n soort timmerpotlood in blauwzwart op iedern dag an t eand van n moorgn en an t eand van n noamiddag opschreevn hoovol eier der legd warn. Der was met t potlood zoo hard drok dat elk streepke as twee streepkes op t dikke papier ston te proonkn. Dat dee n verteegnwoordiger nich zeer, hee voond aait dat de hoonder akelig good learn. Mer hee was dan ok un männeke van P. Sluis. Kaamphoes oet Bakkum brachn voor van dat bedrijf an hoes: *P. Sluis ochtendvoer*,

n soort van Brinta, zeit mer, vuur hoonder. Ok grit en hooltkruln zatn der mangs bie. Op de zäkke van Sluis ston t doarp woar t vandan kwam: Weesperkarspel. Vuur n jungske van zes, zeuvn, was den langn naam a genog um zekers te wetn dat t met n inhoud heelmoals good zat. Et Sluis-männeke kwam op n motor met ziedspan anknettern. Zien spul zat in n metaaln bakske dat achter t zadel was vastklemd. In t ziedspan heersn aait ne leugte. Ziene vrouw wol vast nich op maiskeurn zitn of in n kleed met n mel-kluurn achtergat roondloopn. Geliek har ze. Oet dee toverdeus haaln e aait wa ne mooie kluurnplaat met nen grootn haan of ne piknde henne der op. En der zal dan ok nog wa eargns n naam P. Sluis bie hebn stoon.

Leugte in t hok

Eargns halfwegter de zestiger joarn hoovn wiej gen voor meer van P. Sluis. En ok nich van n aander bedrijf. De voggelpest maakn hoast alle hoonder zeek. Ze zoln nooit meer legn. Et was zoo wied um met pluimveevermeerdering te stopn. Noe, zestig joar later, steet t eendaagshoonder-hok der nog. Der zoln nog aait hoonder in könn. Ok zol t nog verplaatst könn wordn um t eargns aans wier in eenn dag op te zetn. Et hoolt is nog good, de pann bint nog heel. Dizzerdaag hebt ze t oaver *duurzaam circulair bouwen*. Ok a is t hok hoast zeuvntig joar oald en is t nog genn meter van ziene stee goan, et hef n duurzaam en circulair karakter. Doar mag n hok dat met pensioen is wa luk greuts op wean.

1 *Bokums* (ok wa *Bekkels*) is t plat van de Bakkumerstroat tusken Bokel en Bakkum. Doar doot ze nich van *völ*, mer van *vol* met ne doffe *ó*.

Geschillen Tilligte-Lattrop over akere en vervenen

Henk Koop

De Marken Tilligte en Lattrop hebben een gezamenlijk markeboek.¹ De gezamenlijke holtingvergaderingen werden op Scholte Varwijk in Tilligte gehouden. Ongeveer even vaak vergaderden de twee marken afzonderlijk. Beiden marken hadden dezelfde markerichter en veel goedheren hadden eigendommen in beide marken. Zo werden de afzonderlijke vergaderingen vaak op dezelfde dag gehouden, de ene marke 's ochtends, de andere 's middags.

Tilligte heeft in de Dinkelvallei vruchtbare kleigronden, Lattrop hoger gelegen zandige veldgronden met veen. De Hottingerkaart van 1782 en de kadasterkaart van 1832 laten zien dat in Tilligte het bos langer stand heeft gehouden dan in Lattrop. Het gebruik van de gemeenschappelijke markegronden stond de markegenoten van beide zustermarken vrij, als was het één marke. Dit veroorzaakte echter voortdurend geruzie.

1337 - De eikelopbrengst wordt schaars

Als het bos in Lattrop eerder schaars wordt dan in Tilligte, leidt dat al in de middeleeuwen tot een langdurig conflict tussen de eigenaar van erve Beyerink in Tilligte en de gezamenlijke markegenoten van Lattrop en Tilligte over het *akeren* (eten van gevallen eikels door de varkens) in de gezamenlijke markebossen. De eigenaar van het erve Beyerink meent daar recht op te hebben, maar de gezamenlijke markegenoten ontkennen dit. Als in 1337/1339 dit conflict escaleert, gebruiken markegenoten van Lattrop en Tilligte geweld tegen Ernestus de Beyer. Ernestus klaagt alle bij de gewelddadigheden betrokken boeren aan bij de drost van Twente. Ze worden met naam en toenaam genoemd en met een geldstraf beboet. Het conflict ertert jarenlang door en pas in 1438 beslist bisschop Roedolph in het geschil. De eigenaar van 't Beyerink beweert recht te hebben op twaalf *schaer* eikels en een *beerganck*, het uitdrijven van een mannelijk zwijn in de marke. De markegenoten van Tilligte en Lattrop samen met de rentmeester van Twente Zweder van Dyepenbroeke, kommandeur van het Duitse huis in Ootmarsum, zijn het daar niet mee eens. De bisschop beslist dat Beyerink jaarlijks acht varkens op de marke mag drijven, die de burenen zullen moeten brandmerken terwijl het recht van *beerganck* daarmee komt te vervallen.²

1577 - Ingeschaarde varkens van buiten

In het markeboek wordt op 11 maart 1577 geconstateerd dat er in Tilligte en Lattrop bij het *akeren* schade is aangericht aan de bomen en aan de wallen om nieuwe ontginningen. Ook zijn er

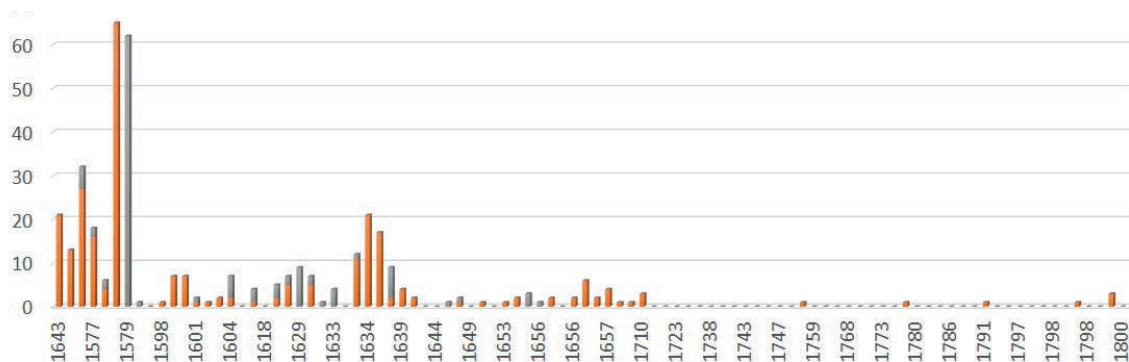
gewaarde en gebrandmerkte varkens verjaagd door mensen van buiten de marke(n). Een eerder holtingbesluit verbiedt uitdrukkelijk dat iemand de varkens belemmert of de eikenbomen afschermt. Bovendien blijkt Tilligte op contract varkens in te scharen uit De Lutte, Weerselo en Haarle.

Op 11 september 1578 keert men terug naar de oude regel. Iedere gewaarde mag zes varkens brandmerken. Als er weinig eikels zijn, moet men die naar evenredigheid verdelen. Het aantal varkens per erf is evenredig met het aandeel (de waar) in het gemeenschappelijk gebruik van de marke.

De boeren van Tilligte kunnen een verbod om vreemde varkens in te scharen niet direct nakomen. Dat zou tot contractbreuk leiden. Terwijl de relatieve overvloed aan eiken en mast (eikels) in de marke Tilligte leidde tot een bijverdienste om varkens van buiten de marke in te scharen, heerste er in Lattrop eerder schaarste. Het stak hen dat de zustermarke de overvloed niet met hen, maar met andere marken deelde.

1631 - Tilligte weigert de mast te delen

In 1631 is er opnieuw strijd over de verdeling van de mast. Als er in het najaar ook in Tilligte weinig eikels aan de bomen zitten, vinden de burenen uit Lattrop dat zij de eikels samen met de boeren van Tilligte moeten delen, ongeacht of de bomen in Tilligte of in Lattrop staan. De boeren van Tilligte willen daar niets van weten. Daarom komen de holtrichter en de goedheren van Tilligte en Lattrop bij elkaar op de hof Schulte Lubberting in Lattrop, dicht bij de markegrens

Verdeling van het aantal keren dat per holtingvergadering van Tilligte en Lattrop de woorden *holt, boom* (oranje) en *varken/swijn, aker en mast* (grijs) voorkomen. De x-as toont de opeenvolgende holtingvergaderingen. Tussen 1658 en 1710 zijn er geen vergaderingen gehouden. Na 1800 komen de betreffende woorden niet meer voor.

en dicht bij het resterende bos langs de Dinkel. De boeren van Tilligte beweren dat, ook toen er meer eikels waren, de boeren van Lattrop geen eikels uit de marke Tilligte kregen. De boeren uit Lattrop brengen daartegen in dat zij met Tilligte altijd één marke zijn geweest en één holtrichter hebben gehad, en daarom ook de eikelopbrengst moeten delen. Echter, toen ze in 1629 hun varkens in de marke Tilligte wilden drijven, werd hun de toegang door de Tilligter boeren met geweld ontzegd. De situatie wordt ter plaatse bekeken, maar een beslissing wordt uitgesteld. Een jaar later op 8 november 1632 willen de boeren van Tilligte die van Lattrop nog steeds niet toestaan, dat zij hun varkens in de marke Tilligte drijven. De holtrichter en de erfgenamen besluiten dat beide marken schriftelijke bewijs moeten leveren in deze zaak.

Op 8 november 1632 is er een bijeenkomst in Ootmarsum waarbij naast de holtrichter de nodige erfgenamen aanwezig zijn. De door advocaten opgestelde bewijsstukken worden aan de holtrichter overhandigd. De bewijsvoering is zo omvangrijk en onoverzichtelijk, dat iedereen ook een inventaris van zijn bewijsstukken moet inleveren. Het probleem is dat er in het markeboek sinds 1543 geen holtingbesluit over dit geschil bestaat en de ongeschreven rechten stammen uit de tijd daarvoor.

1633 - Uitspraak en verzoening

De uitspraak is op 21 januari 1633. De holrichters en goedheren van Tilligte en Lattrop nodigen de boeren uit op het Westerveld om zich met elkaar te verzoenen. Naar oud gebruik moeten de varkens die van de ene marke bij de andere binnenkomen op zachtmoedige wijze terug worden gejaagd. De beren (mannelijke varkens) en de zeugen moeten worden tegengehouden en

in beslag genomen. Het recht dat de boeren van Lattrop beweerden te hebben, zal *tot in eeuwig en dage* niet meer gelden.

Omdat ze toegeven, krijgen ze van de boeren van Tilligte eenmalig dertig daalder voor de gemaakte onkosten en vijf daalder voor de kosten van de bijeenkomst.

Op 21 mei 1634 wordt het verdrag over de eikelopbrengst ondertekend. De prior van het klooster Frenswegen voelt zich met veel eigendom in Lattrop benadeeld en ondertekent niet. Als het bos grotendeels is verdwenen, loopt de tijd van het akeren ten einde. Bosgerelateerde onderwerpen komen in het markeboek steeds minder voor, na 1700 vrijwel niet meer. De laatste vermelding van akeren en varkens tijdens de mast is in 1656 (zie staafdiagram)

17e eeuw - Van het bos naar het veen

Na het bos wordt nu het veen schaars. Door het verdwijnen van het bos is turf als brandstof en strooisel in de potstal steeds belangrijker geworden. Lattrop heeft wel veen en Tilligte niet. Het betreft geen groot hoogveencomplex, maar kleine veentjes afgewisseld met zandige gronden. Tilligte heeft rechten om in Lattrop turf of brandplaggen te steken. In 1797 wordt het 'brand maken' nader omschreven: "Er is een nadrukkelijke voorwaarde dat op de plaatsen die zijn opengesteld niet zal mogen worden geturfd, [als de turf] gemodderd en gevormd wordt." Het

modderen en vormen duidt op natte vervening. Als de vaste turf is weggestoken, blijft in de turfkuilen een drabbige massa over, *kluunmot* genoemd. Deze drab wordt uit de kluungaten geschept en uitgespreid op een zogenaamde *kluundel* om te drogen (Schönfeld, 1980). Ook in De Lutte, in de Drieschicht en in Lemselo werd gekluund. In de Bergvennen en in het Aamsveen zijn restanten van kluundellen gevonden.

Eerste ruzie

Op de holtlingvergadering van 17 augustus 1643 wordt bevestigd dat de boeren van Tilligte en Lattrop een gemeenschappelijk recht hebben op het maaïen van *hullen*. Een hul is een verhoging in het veen. Om het schaars wordende veen te beschermen komt er een verbod om hullen te steken. Maar in 1651 ontstaat hierover al ruzie. De boeren van Lattrop hebben die van Tilligte in het veen plaggen zien maaïen, hun plaggenzichten afgenomen en boetes uitgedeeld, en ze vinden dat de gemaaide hullen voor de markerichter zijn.

In 1710 komen beide marken overeen dat er ook buiten het veen in het gemeenschappelijke veld geen *hondeplaggen* en *schadden* meer mogen worden gemaaid op straffe van de hoge boete van twaalf goudgulden. Blijkbaar gaat het hier om het hogere doel van duurzaam behoud om ook in de toekomst nog plaggen te kunnen maaïen. Hondeplaggen en schadden zijn humeuze venige plaggen die met de zicht werden gesneden. De overgang tussen het veen en het omringende veld met venige plaggen blijkt niet goed te bepalen. Het veen zelf wordt door onbehoorlijk turfsteken geruïneerd en veel turf wordt uitgevoerd, naar buiten de marke. Blijkbaar is de handel in turf een nevenverdienste geworden. Daarom wordt de uitvoer van turf verboden.

Er blijven spanningen

Voorals Lattrop heeft zorgen dat hun veen uitgeput raakt en Tilligte voelt dat minder. In 1711 klagen de boeren van Tilligte dat bewoners van Lattrop de veenwegen hebben uitgestoken, zodat zij geen turf meer kunnen halen. Op de holtlingvergadering van Lattrop in 1734 blijkt dat boeren bij nacht en ontij in het veen de turf van andere boeren hebben gestolen. Iedereen

die daarop wordt betrapt, krijgt boven de verbeurdverklaring van paard en wagen een boete van 25 goudgulden plus de boete voor diefstal van de hoge overheid.

Lattrop klaagt op 15 juli 1744 dat de boeren van Tilligte nieuwe venen gaan gebruiken om turf te steken terwijl dat nog niet nodig is. Om te beginnen met turfsteken in nieuwe venen is er voortaan toestemming van de goedheren van de beide marken nodig. Als op dezelfde dag 's middags de marke Tilligte vergadert, wordt er met geen woord gerept over het veen. De pijn zit duidelijk bij Lattrop.

Op 20 juni 1747 is er een dubbele vergadering. 's Morgens stelt Lattrop voor om samen met enkele afgevaardigden uit Tilligte op 6 juli met palen en stenen de grens aan te geven tussen de veen- en veldgrond. Ook zullen ze met palen aangeven tot hoever er turf mag worden gemaakt en plaggen mogen worden gestoken. 's Middags besluiten de goedheren van Tilligte dat ze op dit voorstel ingaan.

1767 - Reservering voor Lattrop

Op 9 juli 1767 wordt een gemeenschappelijke vergadering van beide marken belegd, nu over onenigheid over het steken van hondeplaggen of schadden buiten de venen. Er wordt besloten dat een commissie binnen vier maanden in het veld een scheiding moet maken tussen de hoge harde zand- en veldgronden en de veen- en moergronden waarop *brand* kan worden gemaakt en turf gestoken. Buiten deze begrensde veengrond mag niemand dan nog brandplaggen steken of maaïen. Verder moet de commissie de nieuwe, nog ongebruikte venen inspecteren, en beoordelen of ingebruikname nodig is. Het eerste dilemma is, dat de besluiten over de beperkingen op het turfsteken van 1710 en 1744 werden genomen op vergaderingen van alleen de marke Lattrop. De boeren van Lattrop beroepen zich hierop, maar de boeren van Tilligte voelen zich gepasseerd omdat die besluiten buiten hen om zijn genomen.

De belangrijkste conclusie is dat de boeren van Tilligte en Lattrop gemeenschappelijk het recht op brandwinning hebben, maar dat er op de hoge haargronden waar geen veen is, geen mestplaggen mogen worden gestoken. Maar het is lastig om te bepalen waar de hoge *haren* liggen

en wat tot veengrond gerekend mag worden. Ze constateren dat hoogtes vaak in en tussen de veenkuilen en moergronden liggen en het vrijwel onmogelijk is om deze hoogtes afzonderlijk af te bakenen. Ze stellen voor om een ruim deel van het veld rond het veen af te bakenen, namelijk: de noordoosthoek van de marke Lattrop begrens door grenspaal 52, de Kommiezendijk en de Frensdorferweg met een oppervlakte van ruim 100 ha (zie kaart).

Hoewel ook daar veengronden tussen de veldgronden liggen, mogen de boeren van Tilligte daar nooit meer komen en moeten ze daar de veeweide en het plaggenmaaïen aan de boeren van Lattrop overlaten. De meerderheid van de afgevaardigden vindt dat de rest van de veld- en veengronden in gemeenschappelijk gebruik moet blijven voor beide marken. Hier mag overal brand (turf) worden gemaakt.

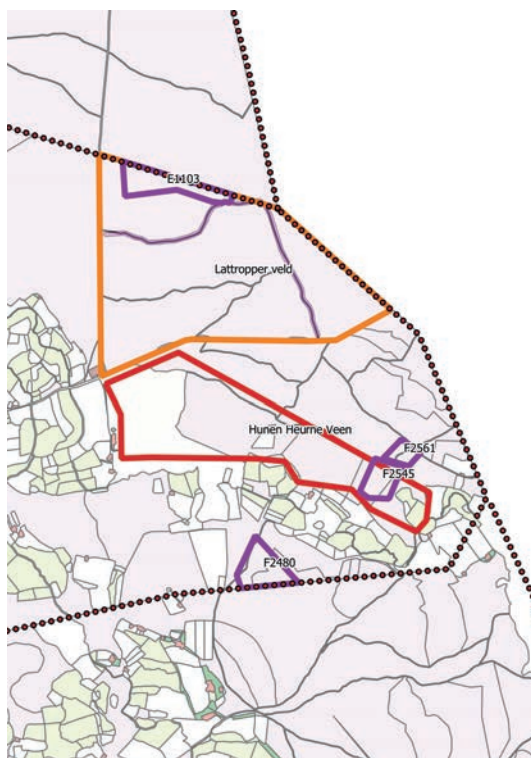
De nog ongebruikte venen mogen voorlopig door geen van beide partijen worden aangesproken, omdat de venen waar nu turf wordt gestoken, nog niet zijn opgebruikt.

1783 - Verdeling van de ongebruikte venen

Op een gezamenlijke vergadering van 26 juli 1783 overweegt men de nog ongebruikte venen toch aan te spreken. De afgevaardigden van beide marken zullen het nieuwe veen in de *Hunen heurne* en ook de oude kuilen onderzoeken om op goedkeuring van de gezamenlijke goedheren een verdeling te maken.

Op de topografische kaarten komt de naam Hunenheurner veen niet voor. Wel twee vergelijkbare veldnamen, namelijk *Huunpoll* en *Hunenhuier*. Met de naam Lattropper veen op het minutenplan van 1840 is het Hunenheurner veen ongeveer te lokaliseren tussen de Rammelbeekweg, de Frensdorferweg en de Dennenweg.

Op 15 juni 1791 vindt er een dubbele vergadering plaats. 's Morgens gaat het zoals gewoonlijk op de vergadering van Tilligte niet over het veen. 's Middags besluiten de goedheren van Lattrop dat het Hunenheurner veen verdeeld moet worden. Ze stellen voor het in vier gelijke stukken te verdelen en erom te loten. Daarna zouden ook de andere plaatsen waar brand (turf) wordt gemaakt, op dezelfde manier verdeeld en verloot kunnen worden.

Reconstructie van de door de commissie van 9 juli 1767 afgepaalde delen van het Lattropper veld en het Lattropper veen. De eerste afpaling (oranje) betreft het gebied rond de huidige Bergvennen waar de boeren van Tilligte niet meer mochten komen. Het tweede gebied (rood) betreft de helft van het Lattropperveen dat Hunenheurner veen is genoemd, waar door geen van beide marken meer mocht worden geturfd. In paars de percelen die Lattrop op 29 oktober 1850 afstond aan Tilligte (15 ha).

1797 - Hevige ruzie over turf uit het veen

Maar opnieuw ontstaat er hevige ruzie over het turfsteken in het zogenoemde *Hunen heurne veen*. Op 2 juni 1797 wordt op een gezamenlijke vergadering van beide marken een poging gedaan het conflict te sussen, maar de commissie slaagt er niet in om tot verdeling en verloting te komen. De boeren van Lattrop klagen hun nood en overhandigen een notitie waarin ze stellen dat zij nooit zullen tolereren dat hun veld binnenkort helemaal geruïneerd wordt door de winning van mest- en brandplaggen. De plaggen en schadden die door de boeren van Tilligte zijn gestoken, hebben ze nog niet weggehaald om erger te voorkomen, maar ze hopen dat de

onenigheid door deze vergadering op een eerlijke en rechtvaardige manier kan worden bijgelegd en opgelost. Men blijft echter bij het besluit van 15 juni 1791, en de commissie wordt daarom versterkt met de plaatsvervangend markerichter en de prior van Frenswegen.

Op 3 juli 1797 wordt er door Tilligte en Lattrop weer vergaderd over het rapport. Twee afgevaardigden van Lattrop weigeren het te ondertekenen. Vanwege de vele bezwaren en meningsverschillen wordt het rapport niet eens voorgelezen. De enige conclusie is, dat het rapport niet leidt tot een oplossing. Omdat de partijen het maar niet eens kunnen worden, wordt de commissie nog eens versterkt, nu met de heer van Breklenkamp, doctor Berends en de landbouwers Jan Leferink, Jan Wigger uit Lattrop en de landbouwers Scholtenhave en Stegeman uit Tilligte. Weer volgt een veldbezoek. Mocht deze commissie er nu niet uit komen, dan zal de markerichter een verzoek indienen bij de provincie om in deze zaak een uitspraak te doen. Om te voorkomen dat enkele afgevaardigden weer voor uitstel zorgen door het rapport niet te ondertekenen, wordt besloten dat ze hun redenen daarvoor schriftelijk moeten opgeven.

Op 31 juli 1797 wordt dit laatste rapport over de veen- en brandplaatsen in Lattrop in het markeboek opgenomen.

Het rapport van 1797

De plekken waar tot nu toe door de gezamenlijke ingezetenen van Tilligte en Lattrop *brand* is gemaakt, zijn uitgeput, en ook het Hunenheurner veen zal binnenkort niet meer toereikend zijn voor de turfwinning voor alle ingezetenen. Het voorstel is om het Hunenheurner veen en de overige plaatsen waar turf wordt gewonnen, toch te verdelen. Omdat de onlangs weer opnieuw ontstane ruzie hiermee niet is opgelost, stellen de afgevaardigden het volgende vast:

- De boeren van Tilligte en Lattrop zijn het onderling eens dat ze helemaal geen *brand* meer maken op de groengronden zoals die door hun afgevaardigden zijn begrensd. Dit betreft het Hunenheurner veen dat in 1767 werd gereserveerd om nog niet te gebruiken.
- Als vanouds eisen de boeren van Tilligte niets anders dan om, in gemeenschap met de boeren van Lattrop, op de omstreken gronden *brand* te

maken. Ze willen het maken van *brand* voor beide marken openstellen, niet alleen in het Hunenheurner veen, maar ook op plaatsen daarbuiten.

- Er is een nadrukkelijke voorwaarde: dat op genoemde plaatsen die nu worden opengesteld, niet mag worden gekluind.
- Overtreders betalen een boete van 25 goudgulden.
- Als vanouds blijft het recht van het steken van mestplaggen op het grondgebied van Lattrop geheel en alleen voor de boeren van Lattrop. Dit rapport wordt goedgekeurd met één aanpassing: de gezamenlijke ingezetenen moeten het er samen over eens worden of er in het Hunenheurner veen mag worden geturfd, en of het verdeeld moet worden.

Verdeling

Pas in het *Plan van verdeling van de marke Lattrop van 20 april 1842* wordt met artikel 7 een definitieve oplossing gevonden. Aan de marke Tilligte, die aanspraak maakt op het recht van brandwinning in het zogenaamde Lattroperveld, zal voor het doen van afstand van dit recht een stuk grond in eigendom worden toegewezen. Op 11 december 1842 onderhandelen de beide marken over deze afkoop. Uiteindelijk wordt met 15 bunder een compromis gevonden, waarmee de marke Tilligte alle rechten en servituten van schaddensteken en brandwinning die zij in de marke Lattrop mochten hebben, afstaat. Op 29 oktober 1850 wordt de grensscheiding tussen de marken Lattrop en Tilligte definitief vastgesteld en staat Lattrop drie percelen heide af aan Tilligte, 15 ha groot. Op 10 september 1853 worden deze percelen door de marke Tilligte publiek verkocht voor totaal f 1164,-. Opmerkelijk is dat ook de boeren van Noord Deurningen recht van plaggenmaaien hebben in Lattrop. De commissie voor de voorlopige verdeling van markegrond krijgt op 28 juni 1813 de opdracht om totaal 6,27 ha groengrond voor hen te laten liggen.

Conclusie

In Tilligte-Lattrop lijkt het erop dat de twee marken een gezamenlijk onverdeeld recht hebben gehad op:

- de oorspronkelijk onverdeelde bosschages,

- de wederzijdse eikelopbrengst tijdens de mast voordat de bosschages werden verdeeld,
- de weide langs de Dinkel, en
- het brandmaken in het Lattropper veld.

Echter: ze betwisten elkaar dit recht. Tilligte wil niets weten van een gedeelde eikelopbrengst. Lattrop heeft grote moeite met het recht op het ongereguleerde turf maken door Tilligte hoewel ze de marke Tilligte bij de markeverdeling hiervoor afkopen. Het feit dat er koeien over de Dinkel heen en weer op wederzijdse markegrond grazen, wordt met wantrouwen gadeslagen. Het gaat allemaal geenszins van harte. Er lijken echter tijden te zijn geweest waarin de verwevenheid tussen de twee marken groter is geweest. Met de fusie van de voetbalclubs SV Dinkelland uit Lattrop en TSV (Tilligter Sport Vereniging) op 1 juli 2007 tot DTC '07 is er opnieuw hoop voor de toekomst.

Noten

- 1 Koop, H.G.J.M., 2023. *Markeboek van Tilligte, Lattrop en Breklenkamp 1575-1869*. Transcriptie, hertaling met uitleg en afbeeldingen. Stichting Behoud Cultureel Erfgoed Lattrop Breklenkamp
- 2 Muller, Fz. 1817-1919, no. 3020.
- 3 Koop, H.G.J.M.; Smeenge, H., 2019. *Het Markeboek Drieschicht: Mander, Vasse, Geesteren*. Transcriptie met hertaling naar hedendaags Nederlands met begrippen-cartografie-beelden uit een boeiend verleden. Samenwerkingsverband Markeboek Drieschicht.
- 4 Koop, H.G.J.M., 2021. *Markeboek van Lemselo; inclusief bewaard gebleven fragmenten van het markeboek van Rossum*. Verslagen van het bestuur en bijzonderheden uit de marke Lemselo en Rossum. Vereniging Heemkunde Oalde Gemeente Weersel.

Een weg door het Natura 2000 reservaat de Bergvennen. Een deel van het Lattropper veen is hier bewaard gebleven. De uitgeveende veentjes zijn vennen geworden, die omwille van de bijzondere flora om de zoveel tijd worden geschoond en uitgebaggerd. Foto H. Koop 2021.

Het verdwijnen van het bos in andere marken

In De Lutte, Berghuizen en Beuningen zijn na 1700 de onderwerpen over het hout niet meer aan de orde. Tussen 1690 en 1694 wordt hier de verdeling van de gemeenschap van hout geregeld. Het hout is dan privébezit van de goedheren en de verdeling ervan hoeft niet meer via de marke te verlopen.

Het maaien van hondeplaggen, turfsteken en de uitvoer van turf uit de marke staan tot 1770 nog op de agenda. Turf als brandstof is hier langer dan het hout een onderwerp op de vergaderingen. Daarna komt ook het turfsteken niet meer voor, omdat het Lutterveen is uitgeveend.

In de Drieschichtige Marke Vasse, Mander en Geesteren is de situatie anders en is minder sprake van verschuiving van onderwerpen dan in De Lutte, Berghuizen en Beuningen. Dat komt omdat er tot begin 19e eeuw bos en veen is overgebleven in de Wiernte.³

In Lemselo is 17 augustus 1654 de datum van de oudste holingvergadering die bewaard is gebleven. De bomen in de marke zijn dan al schaars geworden en gesloten bossen zullen al zijn verdwenen. De gezworenen verklaren dat er geen hout in de marke Lemselo is gekapt, maar niemand mag ook maar een enkele eik of beuk uit de marke kappen of laten kappen, op straffe van een boete van zes rijksdaalder per stam.⁴

Jan Jans (1893-1963)

Geert Bekkering en Jan Hinke

Vanuit een geïdealiseerd Twente naar een betere wereld

Jan Jans was een idealist, een romanticus, met een enorme hartstocht voor de Nedersaksische cultuur, en daarnaast een politiek geëngageerd 'wereldverbeteraar'. In zijn geval kwam het tot een verbinding van zijn socialistische levensbeschouwing met het Twentse regionalisme. De toekomstige wereld moest net zo authentiek worden als het Twentse platteland. Daarmee maakte hij het zich niet gemakkelijk. Hoe spraakmakend en activistisch hij ook was, en hoeveel gezag hij ook genoot, het lukte hem maar moeizaam om aan te tonen dat het eigenlijk al verdwijnende Twentse platteland, een inspiratie voor de toekomst kon zijn. Veel van zijn initiatieven verliepen dan ook anders dan hij zich had voorgesteld. Ondanks teleurstellingen bleef hij strijdbaar tot het einde. In ieder geval één erfenis zal blijven: zijn ongeëvenaarde boerderijtekeningen.

Jeugd en opleiding

Jan Jans wordt geboren in het gezin van een Nederlands-hervormde handelsdrukker met vooruitstrevende ideeën, die zich vanuit Diepenheim in Almelo had gevestigd. Jans' moeder breekt met haar geloof als in de Eerste Wereldoorlog de soldaten overal gezegend worden om elkaar af te slachten. Na het vroege overlijden van haar man, zet zij de drukkerij voort met de oudste zoon (Electr. Drukkerij Firma Wed. J. W. Jans).

Jan is al van jongs af aan een getalenteerd en gepassioneerd tekenaar en wil na de MULO dan ook graag kunstenaar worden. Familieberaad wijst uit dat hij beter een 'echt' vak kan leren en dus gaat hij in de leer voor timmerman. Een aantal jaren is hij 'in de bouw' werkzaam, bij Fikkert aan de Grotestraat: *'s Morgens van zes tot 's avonds zeven uur. Na drie weken was ik al heftig voorstander van den acht-urendag.* Daarnaast volgt hij op zaterdag teken- en schilderlessen bij Tibbe in Borne. En hij volgt avondlessen wiskunde, want hij heeft ontdekt dat ook het vak *arketekt* bestaat, en wie weet. Tussen zijn 18^e en 21^e rondt hij zijn opleiding af bij een particuliere, hogere technische school in Zwolle.

Naar Amsterdam

Door de mobilisatie van 1914 komen er veel banen vrij, waardoor Jan in Amsterdam een baan kan krijgen als technisch tekenaar bij architectenbureau Gulden en Geldmaker. Daar klimt hij uiteindelijk op tot chef de bureau. In 1915 is hij aanwezig bij de oprichting van de AJC (Arbei-

ders Jeugd Centrale). Hij verkeert in kringen van socialisten, moderne kunstenaars en wereldverbeteraars van allerlei slag, zoals die in die tijd veelvuldig voorkwamen. Hij maakt kennis met de architectuurstijl van Berlage en van Michel de Klerk en de Amsterdamse School. Vooral de sociale woningbouw van de laatste volgt hij met interesse. Zelf maakt hij in die tijd expressionistische cartoons in linosnede. In de socialistische beweging wordt hij een veelgevraagde en zeer onderhoudende spreker, meestal over architectuur en volkskunst. Een stroom van artikelen volgt over die onderwerpen in *Opgang*, het blad van de AJC.

Gelijktijdig wordt hij zich in de hoofdstad zijn Twentse eigenheid bewust. Vooral na het lezen van Werner Lindners *Das Niedersächsische Bauernhaus in Deutschland und Holland. Ein Beitrag zu seiner Erkundung* (Hannover 1912) gaan hem de ogen open voor de schoonheid van de plattelandsarchitectuur. En hij begint te begrijpen waarom hij in 1904, toen hij als 10-jarige jongen naar Ootmarsum was gefietst, zo onder de indruk was geraakt van de paasgebruiken.

Terug naar Twente

In 1928 keert Jan Jans terug naar Twente. Met zijn compagnon Hein Henneke sticht hij in Hengelo een eigen bouw bureau dat moderne boerderijen wil bouwen die aansluiten bij de bestaande lokale bouwtraditie. Dat hij in zijn Amsterdamse tijd Overijssel niet was vergeten, blijkt uit zijn betrokkenheid bij de oprichting van Het Oversticht in 1925. Maar ook ging hij vanuit

Spotprent begin jaren twintig, coll. Jan Jans Stichting. Onderschrift met citaat (1848) van Karl Marx: *Proletariërs aller landen, verenigt U. Linoleum, Handdruk J. Jans.* Achterop: *Ze leeren het nooit: Een textielarbeider die zich afgezonderd had in een organisatie met verdachte confessionele zeden, werd van alles beroofd.*

Amsterdam veel weekenden naar huis en maakte dan lange fietstochten door Twente, Salland en de Graafschap Bentheim om karakteristieke boerderijen te tekenen. Dat is hij zijn hele leven blijven doen: *Dan zwierf ik per fiets of te voet heel Twente door en waar ik wat zag, tekende ik. (...) Waarom ik dat deed? (...) Ik voelde dat er in die ouwe boerenhuizen en -schuren iets zat dat bewaard moest blijven. Zo'n tekening maakte ik in een half uur ter plaatse kant en klaar. Het trof hem hoe de Saksische bouwwijze in verband staat met het voorhanden materiaal en met de normaliserende invloed van de marken, kleine republiekjes als het ware met communistische inslag.*

Later gingen die tekeningen dienen als inspiratiebron voor zijn plattelandsbouwkunst van de toekomst. Uiteindelijk zijn ze vooral bekend geworden vanwege hun documentaire en artistieke waarde.

Onderwijs voor het volk

In deze eerste periode bouwt hij o.a. de Landbouwschool Lonneker (1929) aan de Hengelosestraat in Enschede (bij de Westerbegraafplaats), is hij betrokken bij de herbouw van boerderij Groot Bavel uit De Lutte op het terrein van het Rijksmuseum Twenthe (1936) en bij de herinrichting van het kerkplein te Ootmarsum (1940). Hij is medeoprichter van de Volkshogescholen en ontwerpt Volkshogeschool 'Diependaal' bij Markelo (1939).

Onderwijs gaat hem zeer ter harte, vooral ook als middel om het volk te verheffen. Na de oorlog zou hij betrokken zijn, vaak als initiator, bij de oprichting van de school voor Voortgezet Bouwkundeonderwijs (VBO) te Almelo en de kunstnijverheidsschool AKI in Enschede (1949). Jans wil de wereld verbeteren en het volk verheffen via onderwijs en (als architect) via karaktervolle, authentieke architectuur. Dat karakteristieke vindt hij in de eenvoud van het Twentse plattelandsleven. Twente wordt het richtsnoer van zijn idealen. Hij wil er alles van weten. Van de volkskunde, de folklore, de gebruiken, de taal. Door zijn publicaties in alle mogelijke bladen en tijdschriften en zijn toenemend aantal spreektbeurten - over allerlei aspecten van de volkscultuur - groeit hij uit tot een 'bekende Tukker'. Jans spreekt graag en gemakkelijk, met of zonder lichtbeelden.

Saksenland en Tweede wereldoorlog

Hoewel hij anti-NSB is, schurkt hij af en toe gevaarlijk dicht tegen het fascisme aan, dat zich tijdens het interbellum eveneens profileert als futuristisch en als strevend naar een Nieuwe Orde, terwijl het zich eveneens graag baseert op 'volksche' grondslagen. In 1937 kan men zijn naam lezen tussen die van andere redactieleden van het nieuwe, in Paterswolde gedrukte *Saksenland*, dat zich ten doel stelt: de wederopbouw van een plattelandscultuur. Jans' artikelen in het tijdschrift staan in het teken van *goede oude en goede nieuwe Volksche Bouwkunst*. Het blad maakte nog geen jaargang vol. Gelukkig maar, want zijn mede-redactieleden vervolgden hun weg in nationaal-socialistische richting. Ook tijdens de oorlog betoont hij zich af en toe nogal naïef, zoals door zijn deelname aan een prijsvraag over het Saksisch boerenhuis eind

1943. Globaal oordelende – aldus zijn biograaf Löwik – kan men op zijn minst stellen dat Jans niet kieskeurig was bij het zoeken naar bondgenoten om zijn ideaal naderbij te brengen. Want aan dat ideaal, Twente Twents te laten zijn en de Twentenaar kennis en zelfvertrouwen bij te brengen, werkt hij onvermoeid. Al van vóór de oorlog dateren twee boekpublicaties van zijn hand, in 1934 *Bouwkunst en Cultuur*, in 1938 *Volkscultuur en Bouwkunst*.

Aan het begin van de oorlog zet hij zich aan een ‘roman’, getiteld *Lenning's Freek*, maar die is onvoltooid gebleven. Hij vertelt het verhaal van boerenzoon Freek, die sympathie krijgt voor het socialisme, en beschrijft de ontwikkeling van een boerenzoon, die kunstzinnig is, timmerman wordt en architect wil worden. Hij beschrijft eigenlijk zijn eigen ‘Werdegang’, maar de verschillende fasen van zijn jeugd worden erg summier beschreven. Eigenlijk dient Freek vooral als kapstok voor de auteur om te vertellen over het Twentse (boeren)leven, en om maatschappijkritiek te uiten.

Voortdurend wordt het verhaal van Freek onderbroken door paginalange uitweidingen over plattelandsgebruiken en kritiek op kerk en kapitalisme. Vooral de politieke opstelling van de kerken en de verzuilde maatschappij zijn hem een doorn in het oog. Hij betreurt het vooral dat daardoor met name in Twente boeren en arbeiders tegenover elkaar zijn komen te staan. Maar Jans' kritiek op de kapitalistische fabrikan-ten verhinderde niet zijn samenwerking met diezelfde fabrikanten om streekgebonden te bouwen en te restaureren.

Het gezin Jans

Ook is zijn anti-kerkelijke houding geen belemmering om in 1938 – hij is dan al 44 – te trouwen met de rooms-katholieke lerares Irma Cammaert, afkomstig uit Zeeuws-Vlaanderen. In 1940 bouwt hij drie huizen aan de G.K. van Hogendorpstraat in Almelo en gaat in het middelste wonen. Tegen het einde van de oorlog wijkt het gezin tijdelijk uit naar een boerderijtje in Geesteren.

Met zijn gezin heeft Jan Jans veel te verduren gehad. Oudste zoon Everhard, die in de voetspo- ren van zijn vader zou treden, kreeg als kind polio, waardoor hij de rest van zijn leven enig-

Jan Jans ten voeten uit in zijn geliefde smokkelbokse.

zins mank liep. Zoon Vincent overleed op jeug- dige leeftijd door een auto-ongeluk. Zoon Jan Willem zette zich af tegen zijn vader en vertrok al vroeg naar Groningen. De beide dochters zouden al vóór hun vijftigste op tragische wijze

Hierboven een deel van een grote door Jan Jans in september 1939 getekende wandplaat met een dan zeker tien jaar oude tekst van Carl van der Linde (1861-1930), die vervolgt met: *Holland, Bènthem en Westfalen helpt sick, wo et kùmp te pasz. Mögt sick andre Völker targon, dat de Leeuwde sick verkrüpp, Holland, Bènthem en Westfalen, dee hault gude Noaberschüpp.* De datering is opvallend, omdat Duitsland de eerste van die maand Polen was binnengevallen. Collectie Twentse Taalbank (OkT).

overlijden, maar dat heeft vader Jan niet meer hoeven meemaken.

Het gezin gold in de buurt als *amparten*. Weliswaar was Jan Jans de eerste in de straat die een auto bezat (eerst een Fiat 500, later een VW Kever), toch had het gezin iets archaisch, wat onder meer tot uitdrukking kwam in de kleding, met Jan Jans voorop: altijd gekleed in een Harris Tweed colbert met geruit overhemd en de onvermijdelijke plusfour pofbroek. Het gezin leefde sober, zonder opsmuk, wel puur. Weinig snoep, eerlijk eten, geen alcohol: Jan Jans was lid van de Blauwe Knoop, geheelonthouder. Al met al drukte hij een zwaar stempel op het hele gezin, in die zin, dat hij weinig ruimte liet om er andere ideeën op na te houden.

Algemene Vereniging Twente

Na de Tweede Wereldoorlog slaat het socialisme met de oprichting van de PvdA een nieuwe weg in en probeert via de *Doorbraak* de verstarring

van de verzuilde maatschappij te doorbreken. In de diverse regio's van ons land breekt een regionalistisch streven door: de nationale cultuur voeden vanuit de regionale eigenheden. Jan Jans omarmt beide bewegingen. In Twente wordt de Algemene Vereniging Twente (AVT) opgericht, waarvan hij in 1948 de spraakmakende voorzitter wordt. Hij schuwt de publiciteit niet. Zoals vóór de oorlog J.J. van Deinsse het meest op de voorgrond trad waar het de Twentse cultuur betrof, zo deed Jan Jans dat na de oorlog.

Binnen de AVT heeft hij naast het voorzitterschap onder andere zitting in de commissie voor de volkskunst en in de commissie die ijvert voor een streekomroep (RONO). Hij houdt lezingen als nooit te voren en is bij alle regionale initiatieven betrokken. Zo hoort hij tot degenen die in 1953 op het Everlo bijeenkwamen om de midwinterhoorn letterlijk nieuw leven in te blazen. Vanaf de oprichting in 1956 was hij lid van de redactie-adviesraad van *Twënterlaand en -leu en -sproake*, het blad van Gigengack en Vloedbeeld, dat het officieel orgaan van de Twentsche Schrieverkring zou worden.

Ook onderhield hij contacten met 'platschrievers' aan de Duitse kant van de grens. Toen de Twentsche Schrieverkring op 17 december 1958 door de Plattdüütsken Binnenkrink werd uitgenodigd in *t graute Saal von de Baanhowwsgastrüüme* in Munster, werd Jan Jans daar welkom geheten als *sooteseggen de Üpperst von t Haimatwiäks in de Twente*.

HEBT GIN MISGÜNST, KÈNT GIN HASZ

Jan Jansstichting

Ook in zijn eigen Twente ontbrak het niet aan waardering. In 1953 werd hij op grootse wijze gehuldigd bij gelegenheid van zijn 25-jarig jubileum als architect en 'cultureel pionier' in Twente. Het jubileumgeschenk bestond uit een aanzienlijk, door inzameling bijeengebracht geldbedrag dat de basis zou vormen voor de nu nog springlevende Jan Jans Stichting, het 'documentatiecentrum van Oost-Nederlandse bouwkunst'. Bij deze gelegenheid werd hij ook verheven tot ridder in de Orde van Oranje Nassau.

Verkeerde beeldvorming

Jan Jans beschouwde de AVT als een soort culturele Gideonsbende, een kaderbeweging om het Twentse volk te verheffen. Maar hoe bereik je een volk, dat na de oorlog met de Wederopbouw aan de slag ging en daar bepaalde (grootschalige) ideeën bij had? Jans en zijn AVT zaten met het probleem: hoe leg je uit dat je ook met de toekomst bezig kunt zijn langs de sobere weg van de volkskunde? Voortdurend moest hij strijd leveren tegen de beeldvorming, dat de regionalisten de klok wilden terugzetten. Jans vond het *een treurig feit, dat na jaren strijd voor het regionalisme zelfs ontwikkelde lieden een onjuist oordeel over dit cultuurverschijnsel blijven behouden en verdedigen*. Hij noemde het een populaire fout het regionalisme te verwarren met provincialisme en al de bekrompenheden van de provinciaal in de schoenen te schuiven van de regionalist.

Authenticiteit op alle levensterreinen

Als architect waren zijn uitgangspunten de eenvoud en het 'karakter' van de Twentse boerderij. Dezelfde eigenschappen dienden overgebracht te worden naar alle levensterreinen. De moeilijke taak voor de regionalisten was, om de mens tot een eigen stijl te brengen op elk levensgebied. Niet alleen zijn huis moest (architectonisch) karakter hebben, al zijn handelingen en strevingen moesten getuigen van een Twentse authenticiteit: *Mensen en samenlevingen kunnen niet zonder eigen identiteit, die is geworteld in het verleden*. Maar hoe kan die identiteit vorm krijgen in een periode van wederopbouw na de Tweede Wereldoorlog waarin de blik enkel op de korte termijn en grootschaligheid lijkt gericht. Jan moet ervaren dat het Algemeen 'Beschaafd' Nederlands over de streektaal heen walst en dat overal uniforme woonwijken verschijnen. De regio's verliezen hun gezicht en hun geluid. Over de bouwkundige koers van zijn geboortestad Almelo is hij al helemaal niet te spreken. Ook zijn PvdA-partijgenoten houdt hij in hoge mate verantwoordelijk voor het slopen van talloze beeldbepalende panden en monumenten. Jans zegt uit protest zijn partijlidmaatschap op. Met Almelo had hij een gecompliceerde verhouding. Hij was medeoprichter van het historisch Genootschap Stad en Ambt Almelo, maar liet zich ook eens ontvallen, dat twee 'fouten' zijn leven hadden ontsierd: in Almelo te zijn geboren en ernaar terug verhuisd.

Jan Jans als architect

Jan Jans was in de eerste plaats architect. En toch, - aldus Dirk Baalman in een voordracht bij de herdenking van de 50^e sterfdag van Jans in 2013 - is aan zijn architectonisch oeuvre onvoldoende aandacht besteed, zodat zijn reputatie als architect óf onderbelicht is gebleven, óf te veel nadruk legt op boerderijbouw. Beide zijn niet terecht. Weliswaar zijn de boerderijen die hij bouwde voor bijvoorbeeld de graaf van Almelo (Weiteman, Gravenallee) heel bekend geworden, maar hij bouwde ook veel kerkjes en interessante woningen. En hij loste nieuwe opgaven op voor opdrachtgevers zoals de socialistische Arbeiders Jeugdcentrale, de scouting en kerkbesturen. Het is wat verwonderlijk dat hij vooral als 'Twents' wordt gezien, terwijl hij als architect in feite een veel breder areaal dan Twente beslaat.

Hoewel hij als architect een grote faam had, was hij het meest in zijn sas als restaurateur, als hij bestaande karakteristieke gebouwen mocht restaureren. Bekende opdrachten zijn de restauratie van de Oostendorper watermolen en de Mallumse molen met muldershuis.

Vanaf 1948 bouwt en/of restaureert hij veel kleinere N.-H. kerken, zoals in Kloosterhaar, Oud-Leusden, Vriezenveen-Westende (1952), Daarle, Den Ham (1957), Hasselt (1959), Tubbergen, Nieuw-Amsterdam, Lutten, Nieuw-Leusen, Erika, Herpt.

Verder de restauratie en nieuwbouw van herberg 'n Broeierd i.o.v. Nico van Heek (1952). Restauratie van het Everloo (Rossum), stiftschuur Weerselo, museumboerderij Ruinerwold, Kapelstraat Ootmarsum en het pand Beld.

Rond Egheria i.o.v. Ten Cate acht boerderijen,

Deze gebrandschilderde ramen werden aangebracht bij de nieuwbouw van de door Jan Jans c.s. ontworpen boerderij Penninkskotten halverwege Enschede en Losser. Vertaald: *Toen je hier alleen nog maar heide zag / En alles nog veldgrond was / Heeft Penning hier een boerderij gebouwd / Zoals er wordt verteld // Nu groeien de aardappels hier zo hoog / Zwaar vee loopt in de wei / Het huis kijkt zo mooi het geboomte uit / En de es geeft volop zaad.* Foto's Geert Bekkering.

waaronder Middelkamp (1960), nu centrum van Natuurmonumenten. In 1955 ontwierp hij een nieuwe koepel op de Tankenberg op de fundering uit 1844. Hetzelfde jaar is hij bij de stichting 'De Overijsselse Molen' m.m.v. Landschap Overijssel; Jans restaureert de molen van Bels, in 1954 de N.-H. kerk van Losser en het Aleida Leurinkhuis i.o.v. J.H. van Heek; Teylershoes (langste vakwerkgevel van Twente) en bleekhuisje, later door Hulshof uitgevoerd. Restauratie N.-H. dorpskerk Hellendoorn, met glazen door Jan Schoenaker. De preekstuur werd tot pronkjuweel van het dorp. Hertme, overkapping Openluchttheater, met antiek ogende schuren bij de kerk. Sommigen vinden zijn restauraties nu echter 'te mooi'.

Tekenen en schrijven

Jan Jans had er eenvoudig te weinig tijd voor om ook nog illustratief tekenaar en creatief schrijver te zijn, hoewel hij ook daarin getalenteerd was. Het tekenen heeft in zijn beroepsleven altijd in dienst gestaan van de architectuur. Daar komt nog bij dat slechts een deel van de cartoons uit zijn Amsterdamse tijd bewaard is gebleven, maar gelukkig wel bijna al zijn bekende boerderijtekeningen. In de oorlog waren zijn tekeningen

opgeslagen in de schoorsteen van de fabriek van zijn vriend Gerrit Jan Gast (producent van exotische leersoorten). Als boekillustrator bleef het oeuvre van Jans beperkt tot de illustraties bij het boek *Bestevaar vertelt* door A.P. Kreggemeijer (= Arno Piechorowski) met sprookjes van Grimm. Hoewel Jans veel gepubliceerd heeft (vooral in tijdschriften), is het nooit gekomen tot een standaardwerk over Twente, zoals hij dat in zijn hoofd had. Zijn levenswerk, het bestuderen, opmeten en tekenen van de landelijke bouwkunst in Oost Nederland heeft hijzelf niet kunnen bekronen met de uitgave van een boek. Maar hij had wel zoveel documentatie bijeengebracht dat daaruit na zijn dood belangwekkende publicaties konden ontstaan (zie hieronder).

Plotselinge dood

De winter van 1962/1963 is een van de strengste uit de geschiedenis. Op het architectenbureau van Jan Jans is het een rustige tijd. Hij ziet zelfs kans om aan zijn grote boek te beginnen. Op 21 februari 1963 heeft hij een bespreking over een plan voor de restauratie van de watermolen van Borculo. 's Middags werkt hij dit plan uit aan zijn tekentafel. Daarachter is hij dood aangetroffen.

Met dank aan kleinzoon Wieger Jans en oud-buurman John van Zuidam

Bronnen o.a.

- *Jan Jans: Leven en werk* (2001), biografie door F.G.H. Löwik. Van Deinse Instituut, Enschede.
- *Jan Jans, met terugwerkende kracht* (2013), voordracht door Dirk Baalman.
- Interview in het Volksblad van 26 juni 1934.
- Het handschrift van *Lenning's Freek* uit ca. 1942 bij de Twentse Taalbank.

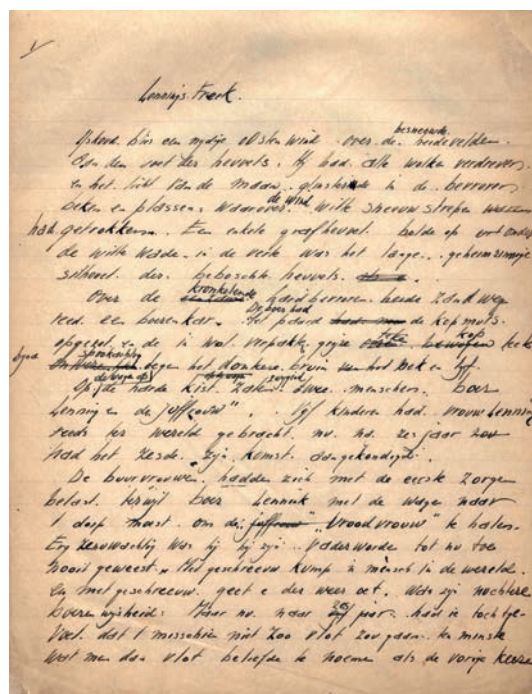
Publicaties

- *Landelijke bouwkunst in Oost-Nederland* (1967) door Adriaan Buter. Van der Loeff, Enschede.
 - *Gevel- en stiepeltekens in Oost-Nederland* (1974) door Everhard Jans. Van der Loeff, Enschede.
 - *Dorpen in Oost-Nederland* (1991) door Adriaan Buter. Van der Loeff, Enschede.
- Bij de eerste twee boeken, die enige keren herdrukt zijn, konden de samenstellers gebruikma-

- ken van uitvoerig tekstmateriaal en tekeningen van Jan Jans zelf. Naast deze grotere postume uitgaven verschenen er ook enkele kleinere:
- *Boer'nwiesheid en boer'nsprekwiezen* (1970) van J. Jans (vanaf druk 2 in 1973 met H. Klaassen).
 - *Huis en hof in en om Geesteren (O.)* (1975).
 - *Langs oude Twentse boerderijen* (1980).
 - *Langs oude Drentse boerderijen* (1980).
 - *De kerken van Jan Jans* (2000).

Bij zijn leven verschenen van Jan Jans bij de Arbeiderspers in Amsterdam:

- *Bouwkunst en cultuur* (1934).
 - *Volkscultuur en bouwkunst* (1938).
- Een greep uit zijn vele artikelen:
- *Bouwen in Saksenland*. In: Saksenland, jaargang 1937, nummer 1, pag. 17-23.
 - *Het Twentse boerenhuis en Kerkbouwkunst in Twente*. In: Heemschut, jaargang 1953, nummer 2, resp. pag. 27-29 en 32-34.
 - *De Rono en de Roo*. In: Twënterlaand en -leu en -sproake, jaargang 1959, nummer 1, pag. 3-4.
 - *Bouwkunst en cultuur*. In: Neerlands Volksleven, jaargang 1962, pag. 148-152.

Eerste bladzijde van de onvoltooide roman *Lenning's Freek*, geschreven door Jan Jans in de oorlogsjaren.
Collectie Twentse Taalbank Okt.

Strooigoed - De Koekoekspaal op herhaling

Gerhard Post

Twente is bezaaid met stenen en palen. Ogenschijnlijk zijn ze willekeurig uitgestrooid. Een deel echter markeert al honderden jaren een grens. Deze grensstenen zijn het onderwerp van *Strooigoed*.

Op Open Monumentendag, 14 september 2024, werd op de grens van de marken Buurse en Haaksbergen-Honesch de originele Koekoekspaal herplaatst (coördinaten 52.14882, 6.79378). Wethouder Scholten verzorgde een toespraak met kennis van zaken, zijn familie komt uit deze buurt. De paal was eerder dit jaar gevonden door een andere familie Scholten, Scholten-Loakmors. Het bleek een imposante paal, zoals we van Haaksbergen wel gewend zijn. De familie stelde de paal beschikbaar voor herplaatsing, waarvoor ze de Monumentenprijs 2024 van Haaksbergen ontvingen. De paal werd net iets verderop herplaatst in een weiland van, jawel, een derde

familie Scholten, nu Scholten-Koekoek. Hiermee staan er nu twee Koekoekspalen, want op 28 november 2015 werd aan de Buurserstraat een replica geplaatst als afsluiting van diverse pogingen om de paal terug te vinden. Al in 2005 werd er uitgebreid geprikt door leden van de Historische Kring Haaksbergen en tien jaar later, op 14 maart 2015, werd een groot gebied onderzocht met een grondradar. We vonden diverse kleine stenen, maar geen paal van zo'n 700 kilo. Sommigen schijnen geweten te hebben dat de eerdere speurtochten op de verkeerde plaats gedaan werden. Helaas drong dat niet door tot de zoekers, waarmee we op 14 maart 2015 een adrenalineboost misliepen. Die hadden we goed kunnen gebruiken, want het was een koude dag.

Wethouder Jan-Herman Scholten van Haaksbergen bij de herplaatsing van de Koekoekspaal. Foto Eric Ooink.

Trammelant op de Bekkinkhof

Willem Bulter

De Bekkinkhof was een erf langs de Esbeek dat vele namen droeg: Beke, Bekker, Bekking, Bekkinkhof. Het lag tegenover het meest woeste plekje van de beek, de Hel,¹ op de hoek van Vliegveldweg en Vergertweg, en vlak bij het Hyllygen Huysken op de Lonneker Es, gewijd aan Sunt Joapik.² In de middeleeuwen was dit erf eigendom van de bisschop van Utrecht en hoorde het onder de Hof van Oldenzaal.³ Toen Keizer Karel V in 1528 deze hof overnam, liet hij alle erven die eronder vielen beschrijven, zo ook 'de Beke' in Lonneker.⁴ Met dit erf was – volgens de klerk van dienst – iets bijzonders aan de hand: de horige boer die het bouw- en erfrecht bezat, woonde namelijk niet zelf op het erf, maar op het Hegehuis in Berghuizen bij Oldenzaal. Hij verpachtte de Beke in Lonneker aan niet-horigen, wat feitelijk niet mocht, 'want Keyserlycke Majesteit dar guedt ende bloet by verlyest'. Deze illegale situatie is vier eeuwen lang door de autoriteiten gedoogd, eerst door de bisschop en later ook door de Staten van Overijssel, de rechtsopvolger.⁵ Pas in 1829-1832 wordt dit rechtgetrokken als het Amortisatiesyndicaat⁶ namens de Provincie Overijssel het erf aan Hegehuis verkoopt.⁷ In al die eeuwen ervoor is een stoet van niet-horige pachters actief geweest op de Bekkinkhof.

Een van de vele pachters uit de rij was Willem Bekkinkhof, die tussen 1750 en 1790 het erf bewoonde met zijn gezin.⁸ Deze Willem was een atypische meier, want zijn hoofdberoep was schoolmeester.⁹ Hij was de eerste schoolmeester van de Lonneker markeschool, die rond 1750 is opgericht.¹⁰ Hij stamde uit een gereformeerde familie en trouwde rond 1750 met Janna Weldink uit de Esmarke.¹¹ Het bijna-egaalroomse Lonneker kreeg dus een protestantse meester, maar dat begrepen de boeren nog wel. Katholieken mochten immers in het gereformeerde Nederland van toen geen openbare functies vervullen. Maar dat de nieuwe meester tussen hen in ging wonen, begrepen ze minder goed. Zou dat wel goed gaan? Nee, dus.

In de jaren 1754-1759 raakt Willem Bekkinkhof verzeild in slepende conflicten met zijn bureu, in het bijzonder met de boeren Wiefker en Roolvink.

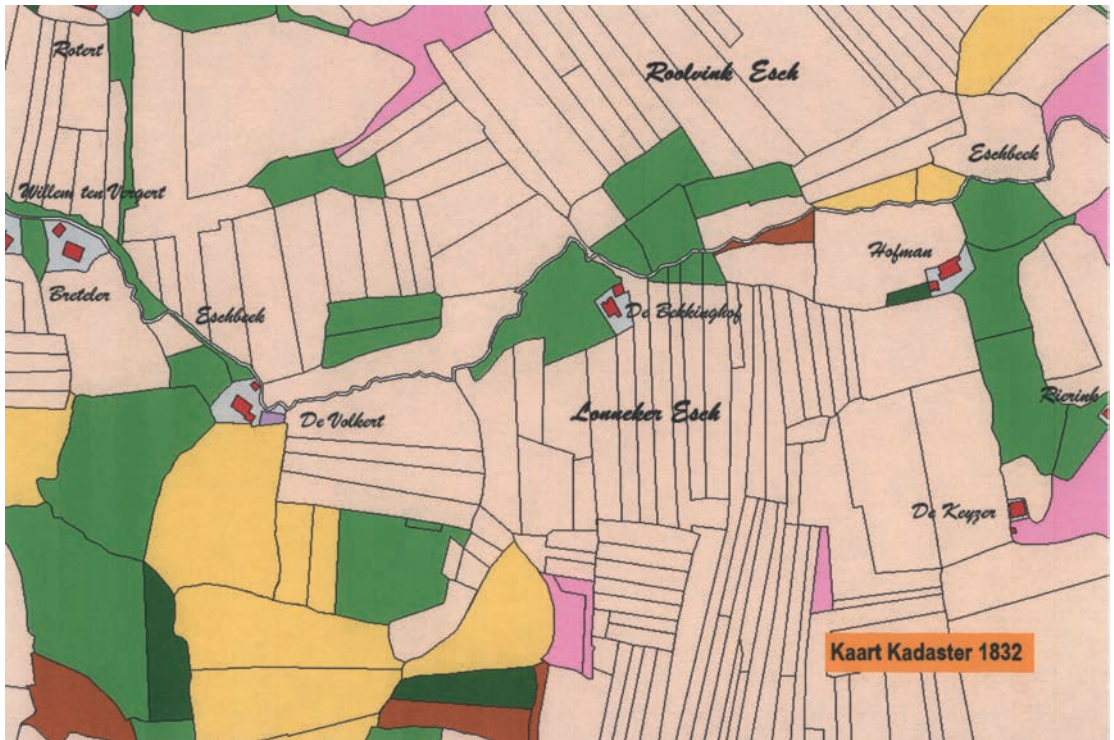
Een wilde mestwagen¹²

Als half boer en half schoolmeester begeeft Willem Bekkinkhof zich alleen in de koude maanden naar het markeschooltje bij Spölmink, waar hij met zijn onderricht jaarlijks 50 gulden tractement geniet, te weinig om van te leven. Daarom boert hij bij op de gronden rondom zijn erf, die grenzen aan de landerijen van de Wiefker, Roolvink en Sprakel. Begin september 1754, als de rogge al lang van het land is, egt hij met zijn ossen¹³ de Sprakels

Bree, want daar wil hij knollen op poten. Een week later raust Hendrik Wiefker junior, een knaap van tegen de twintig, met zijn mestwagen over de Sprakels Bree. Bekkinkhof is des duivels. Hij rent naar de jonge Wiefker en probeert hem tegen te houden, maar dat lukt zo maar niet, want de mestwagen wordt door ossen getrokken. Daarop beginnen de mannen tegen elkaar te schelden en zwaait de jonge Wiefker met een greep. Daar wil hij de meester wel aanrijgen, zegt hij. Na dit incident heeft Bekkinkhof één keer kort gesproken met de vader en voogd van de dader, Hendrik Wiefker senior. Maar toen deze *noaber* liet merken dat hij niet openstond voor het betalen van een schadevergoeding – Wiefkers zoonlief was immers dwars door de juist aangepote knollen 'gevaaren' – staakte Bekkinkhof het overleg en klaagde hij hem aan bij de Drost van Twente. Dat leidde tot een rechtsgang bij het Landgericht Enschede en verstoorde verhoudingen in de *noaberschap*.

Beide partijen roepen getuigen op die onder ede gehoord worden. Voor Bekkinkhof getuigen onder andere zijn dienstmeid Grete Keijsers (26) en zijn knecht Hermen Dijkhuis (26). Zij bevestigen in grote lijnen de lezing van hun baas Bekkinkhof.

De Wiefker roept bewust een protestantse en een roomse getuige op, resp. zijn *noaber* Lucas Roolvink (74) en Jan Wegman (55). Daarmee wil hij aangeven dat het conflict volgens hem niets met het geloof te maken heeft. Lucas Roolvink is

geboren in de Brookheurne, maar woont al veertig jaar in Lonneker, zegt hij, en kent inmiddels de zeden en gewoonten hier. Jan Wegman is een Lonnekenaar, geboren op het gelijknamige erf.¹⁴ Beide getuigen geven aan dat het onder Lonneker boeren sinds jaar en dag de gewoonte is over elkaars land te *veuren*, als de rogge van het land is. Daar hoeft je de eigenaren niet eens voor om toestemming te vragen.

Begin september had Bekkinghof zijn land gerooid en geëgd, en daarom had de jonge Wiefker gedacht dat hij wel een kortere route zou kunnen nemen voor het vervoer van zijn mest: over het lege land van zijn buurman. Misschien was het de eerste keer dat dit gebeurde en kende Bekkinghof deze Lonneker gewoonte niet. Maar als je zijn plastische beschrijving van Wiefkers rit over de Sprakels Bree in zijn 'Aansprake' leest, krijg je de indruk dat hij zich vooral gestoord heeft aan de ruige manier waarop deze jonge boer over zijn grond raasde. De wielen van de mestwagen ploegden tot aan de as door de grond. En hij nam ook een stuk zojuist ingezaaid knollenland mee.

Wat het vonnis van de rechter is geweest, weten we helaas niet. Het is moeilijk voor te stellen dat

de Drost van Twente in deze kwestie de gereformeerde schoolmeester, die moest opereren in een rooms gebied, zo maar laat vallen. Maar de uitspraak laat wel twee jaar op zich wachten, en ondertussen lopen de spanningen in de buurt hoog op.

Een nieuwjaarsrel in 1755¹⁵

Op Nieuwjaarsdag 1755 staan er jongeren bij de mestvaalt van Bekkinghof te schreeuwen dat hij naar buiten moet komen. Citaat uit de 'Aansprake': 'Kom eruit! Wij sullen u schieten dat u den damp uit den hals vliegt!'¹⁶

Bekkinghof doet aangifte. De landrichter laat een viertal jongeren uit de buurt oproepen: Jan Stijnebos (20), Hendrik Stijnebos (23/24), Hendrik Volkers, de 'roode' (24), en Hermken Weldink (ruim 20).

Eerste vraag, wie waren erbij, bij deze nieuwjaarsrel? Hendrik Wiefker junior natuurlijk, maar ook Lucas Klompemaker, een zoon van buurman Berend Roolvink.¹⁷

Verder wordt de richter niet veel wijzer van de getuigenissen, want niemand weet (zogenaamd) wat er geroepen is. Een uitspraak heb ik niet kunnen vinden.

Een slagpartij in de Esbeek¹⁸

De sfeer in een buurt kan nog dieper zakken. Op 1 mei wordt traditoneel bij Volker aan de Vergertweg het Schuttebier gevierd, ook in 1755. Eerst houden de schutters een wedstrijd wie de beste schutter is – die is dan de *Könnink* van dat jaar. En daarna gaan de kerels aan het bier. Herman Dijkman, de knecht van Bekkinkhof, is er ook bij. Daar is durf voor nodig, want de zoons van de noabers zijn er ook: Lucas Klompemaker (bijgenaamd ‘de Klumper’) en Hendrik Wiefker Junior (bijgenaamd ‘de Timmerman’). Het loopt inderdaad uit de hand. Als het feest rond middernacht ten einde is, loopt Dijkman samen met Gerrit Olde Spölmink en Hermina en Greta Hofman langs de Esbeek richting de Hel. Onderweg komen ze in het donker twee kerels met *koezen*¹⁹ tegen. Spölmink krijgt een slag over zijn arm, meer niet. De aanvallers hebben het niet op hem, maar op Dijkman gemunt. Ze gooien hem in de beek en takelen hem vreselijk toe, niet alleen met hun *koezen*, maar ook nog met stenen. Dijkman kermt van de pijn en roept om hulp. Daarop beginnen de meisjes van Hofman de daders toe te schreeuwen: waar ze in godsnaam mee bezig zijn en dat deze *houwerie* hen flink kan opbreken. De meisjes kunnen de daders in het donker niet onderscheiden, maar ze vermoeden wel wie het zijn. Sinds de affaire met de mestwagen op de Sprakels Bree hebben de jonge Wiefker en Klompemaker de ‘pique’ op Dijkman. Na afloop van de slagpartij zit de knecht van Bekkinkhof onder het bloed en moet hij zich onder medische behandeling laten stellen. Het rapport van chirurgijn Gerrit Jan Planten zit bij de bewijsstukken. De volgende dag realiseren de twee jonge daders zich wat voor stommitieit ze hebben begaan en duiken onder. Veertien dagen zijn ze spoorloos. Uiteindelijk komt het natuurlijk tot een rechtzaak. De families van de jonge daders draaien op voor de juridische kosten en moeten aan Herman Dijkman een schadevergoeding betalen. In totaal gaat het om een bedrag van 362 gulden, een rib uit het lijf van Roolvink en Wiefker. Of Hendrik Wiefker junior en Lucas Klompemaker ook een tijdje zijn opgesloten, is niet bekend. Na drie rellen en vijf jaar juridische strijd daalt er in 1759 eindelijk enige rust neer in de omgeving van de Bekkinkhof.

Sterfgevallen

De rust op het erf was evenwel van korte duur. In de jaren die volgden werd het gezin van Willem Bekkinkhof getroffen door veel persoonlijk leed. Omstreeks 1762 overleed plotseling zijn vrouw Janna die hem in tien jaar tijd zes kinderen had geschonken. Kort na haar dood hertrouwde hij ‘voor de kinderen’ met Swenne Egberink, maar toen werd hij zelf ziek. Eind 1764 liet hij zijn boedel opmaken en 2 februari 1765 ondertekende hij een inventarislijst van zijn bezittingen: zijn laatste teken van leven.²⁰

In het testament van Swenne uit 1786 wordt hij niet meer bedeed: d.i. het impliciete bewijs van zijn eerdere overlijden.²¹ Swenne bouwde een goede band op met de vier overlevende ‘voor-kinderen’ uit het eerste huwelijk van Willem, want ze worden goed bedeed. Al die jaren bleef Swenne met hen op de Bekkinkhof wonen.²²

Epiloog

Bijna alle middeleeuwse erven in Lonneker zijn er nog, zo niet de Bekkinkhof. Nadat de provincie Overijssel het erf had verkocht aan de boer Hegehuis, verkocht deze het in 1840 door aan de Enschedese apothekersfamilie Baurichter. In 1877 wordt de Bekkinkhof opnieuw te koop aangeboden. Het heet dan een ‘boerenerv’ van 25 hectare groot.²³ In de advertentie zie je een schilderachtig gelegen erf met *kapbearg* en *goardn*. De werkelijkheid was minder romantisch. De laatste eigenaren hadden duidelijk niet geïnvesteerd in de bebouwing en de nieuwe koper brak de boerenhoeve in 1878 af. De gebinten, balken, sporen en ribben werden in het openbaar verkocht.

De Notaris **DE POORTER**
zal verkoopen:
Op **Woensdag 20 Junij a.s.**, voorm.
10 uur, bij **VOS** te Lonneker, bij inzet
HET BOERENERVE
Bekkinghof
genaamd, gelegen onder
Lonneker, groot ruim
25 hectaren, zooals bij
biljetten breeder om-
schreven.
De toeslag daarvan is bepaald op **Woens-**
dag 4 Julij a.s., en **NIET** op **27 Junij**

Lonneker Es met ingekleurd de percelen van de Bekkinkhof. Nummer 317 is de plek van het Hilgenhoses.

In 1912 laat de Tiendcommissie te Zutphen weten dat zich een voormalige tiendheffer van de Bekkinkhof heeft gemeld, die meent recht te hebben op een schadeloosstelling voor het verlies van zijn halvetiende uit de Bekkinkhof.²⁴ Tekennend is ook de verkoop in 1922 van een vijftal percelen langs de Esbeek die vroeger tot de Bekkinkhof behoorden.²⁵ Het erf raakt versnipperd. De Esbeek kronkelt als vanouds van Hofman naar Ten Vergert, maar op de *hoesstee* van de Bekkinkhof kijkt nu een burgerman uit op de Hel.

Noten

1 In de 16e eeuw heette een van de percelen van de Bekkinkhof het Hellenstuk. Bron: de *Spaanse Ligger*, transcriptie Tilly van der Riet, zie noot 4.

2 Vier percelen van de Bekkinkhof zijn in de *Spaanse Ligger* (rond 1550) genoemd naar het 'Hyllygen Huysken' bovenop de Lonneker Es. Voorbeeld: *Noch twe kleyne stuckeken landes geleghen by dat Hyllygen Huysken dye lyggen*

woeste ende ongebouwet, want gen koren dar op wassen wyl. Bron: Zie noot 4.

Drie eeuwen later - in 1832 - zijn er nog twee veldnamen die verwijzen naar het Hilgenhuisjen. Bron: Zie noot 6 onder (1).

In 1901 spreekt kolonel Ort van het Hilligenhuesken. Ort, J.A. (1901). *Oudheidkundige Aantekeningen. Deel 3: Oldenzaal tijdens de Salische Franken. Vijfde wandeling rond Oldenzaal*, ook op de site Overijssel1880-1930.blogspot.com.

In 1992 noemt Herman Engbers het perceel waarop dit kapelletje vroeger stond 't Hilgenhoses (B 479). Engbers, H. (1992). *Veldnamen Enschede*. Enschede: Van de Berg.

3 Woolderink, H. (2014). *Historisch boerderijonderzoek in het richterampt Enschede*. Te vinden op de website van de Oudheidkamer Twente onder 'Downloads'. Zie onder VPR 1209: erve Bekkinkhof.

4 Van der Riet, T., Wigger, J.H. & Slot, H.B. (2020). *De Hof Oldenzaal ten tijde van Keizer Karel V en onder de Spaanse bezetting van Oldenzaal*. St. De Twentse Krans. Pag. 74-77: beschrijving van de percelen van 'Tho Lonneker de Bekk'.

Die beschrijving stamt uit de jaren 1528-1554.

5 De illegale situatie ontstond mogelijk al meteen in het jaar 1439, toen bisschop Rudolf twee erven in twee verschillende marken verpachtte aan één persoon, Egbert Wolterszoene van Hegehuysen. Dat was kennelijk een verdienstelijk man. Deze kreeg van de bisschop in dat jaar zowel het Lutlike Hegehuis in Berghuizen als de Bekkinkhof in Lonneker in pacht.

Zie Muller, F.S. (1917-1919). *Regesten van het archief der bisschoppen van Utrecht*, deel 2. Utrecht: Oosthoek. Regest nummer 3048.

6 Het Amortisatiesyndicaat werd opgericht door Koning Willem 1. Met dit fonds wilde hij staatschulden delgen en publieke werken financieren.

7 Ga naar de website van het Historisch Centrum te Zwolle en tik in het zoekveld op de homepage: 'Bekkinkhof'.

(1) Onder 'Transcripties' vindt u een afschrift van de notariële (ver)koopacte van de Bekkinkhof uit 1832.

(2) Onder '033 Drostambt Twente' vindt u de gerechtelijke stukken (128 pagina's) over de landvredebreuk door Hendrik Wiefker junior jegens Willem Bekkinkhof uit 1754-1756.

(3) Onder 'Beeldbank' vindt u een Domijnskaart van de Bekkinkhof met een plattegrond uit het jaar 1820.

8 Willem Bekkinkhof, geboren in 1723, bracht zijn hele leven op het erf door. Hij was de zoon van Gerrit Bekkinkhof en Maria Kolthof. Vader Gerrit stierf vóór 1748, het jaar van de volkstelling.

9 Landgericht Enschede 029.159. Datum: 2 feb. 1765. Tweede inventarislijst bij de boedelverdeling na het overlijden van Janna Weldink, de eerste vrouw van Willem Bekkinkhof. Hierin staat vermeld: "Twee jaar schooltractement fl. 100.-".

De Lonneker markeschool telde van alle markescholen in het gericht Enschede de meeste leerlingen (bijv. 100 in 1814). Vandaar dat het tractement van de meester hier zo hoog was. Willem Bekkinkhof verdiende fl. 50 per jaar, de schoolmeester van Driene maar fl. 25.

Zie: Wiegman, T. (1986). *De Openbare Lagere en Kleuterscholen in Enschede en Lonneker, 1654-1985*. Enschede: Van de Berg. Zie pag. 75.

10 In de jaren 1750-1752 werd de Lonneker markeschool 'gevisiteerd' door de dominees Strick en Immink, en die waren tevreden over de 'staat' van de school. Zie: Benthem, A. (1920).

Geschiedenis van Enschede en zijne naaste omgeving. 2e druk. Enschede: Van der Loef. Pag. 482.

11 Willem Bekkinkhof werd gedoopt in Lonneker in 1723, Janna Weldink in de Esmarke in 1739. Willems ouders heetten Gerrit Bekkinkhof en Maria Kolthof.

12 De gerechtelijke stukken van het Drostambt Twente over deze 'landvredebreuk' vindt u op de website van het HCO, zie noot 7.

13 *Oseggen* is Twents voor 'eggen met een os'.

14 Aan het begin van zijn ondervraging, als hij wordt gemaand de zuivere waarheid te vertellen, zweert Wegman een 'Paapschen Eede', noteert de klerk van het Landgericht. 'Voor wat die eed waard is, hoor ik de klerk denken.

15 Landgericht Enschede 070.441. Datum: 26 feb. 1756. Dreigementen van Hendrik Wijfkers en Lucas Klompemaker jegens Willem Bekkinkhof op Nieuwjaarsdag 1755.

16 Potsierlijke ambtelijke vertaling van het Twents van toen. Hoe zou het origineel hebben geklonken? Een poging: *Kom d'r oet! Wiej zölt oe scheten dat oe 'n daamp oet 'n hals vlög!*

17 Berend Roolvink is een *wönner* van Lucas & Hendrik Roolvink, de hoofdbewoners van het Roolvink halverwege de 18e eeuw.

18 Landgericht Enschede 057.449-452, 1-7-1756; 070.173-177, 28-9-1754; 070.286-294, 23-1-1755; 070.443. 26-02-1756.

Landgericht Enschede 078.161-204, 26-6-1756.

19 De klerk van het gericht schrijft 'stok', maar in het Twents heette dit slagwapen *nen koezen* of *ne koeze*.

20 Van Willem Bekkinkhof is geen overlijdensacte bekend. Het jaar van zijn overlijden, 1665, kunnen we met vrij grote zekerheid afleiden uit de wel overgeleverde stukken.

21 Landgericht Enschede 015.109vo, 2-3-1786. Testament van Swenne Egberink, de tweede vrouw van Willem Bekkinkhof. Swenne duidt Willem aan als haar 'Eheman': het bewijs van hun huwelijk. In 1786 leven nog vier kinderen van Willem & Janna: Geertjen (*1753), Janna (*1756), Meria (*1758) en Fenneken (*1760).

22 Het testament van Swenne wordt opgemaakt op de Bekkinkhof.

23 Twentsche Courant, 16 juni 1877.

24 Provinciale Overijsselsche en Zwolsche Courant, 9 september 1912.

25 Tubantia, 15 april en 27 mei 1922.

Van de Twentse Taalbank - Gat in gedicht gedicht

Goaitsen van der Vliet

De regel die Cato Elderink niet schreef

In 't Inschrien van september 2023 stond een oproep om invulling te geven aan de regel die lijkt te ontbreken in het bekende laatste gedicht van Cato Elderink (1871-1941). Helaas was daarbij niet het juiste e-mailadres van de Twentse Taalbank vermeld, en kwamen de inzendingen in de spamfolder terecht, waar ze lange tijd niet werden opgemerkt. Er bleken vier inzendingen te zijn, waarvan er uiteindelijk niet één, maar twee als de beste zijn aangemerkt. In het navolgende een stukje geschiedenis, wat overwegingen bij de keuze van een passende nieuwe dichtregel en de uitkomst van de prijsvraag.

Haar laatste gedicht

Van de gedichtenbundel *Oet et laand van aleer* van Cato Elderink verschenen vier drukken, twee in haar dichterlijke hoogtijdagen in 1921 en 1924, en twee postuum in 1955 en 1983. De laatste twee waren vermeerderd met een inleidend hoofdstuk *Cato Elderink 1871-1941*, geschreven door Jan Herman van Heek op Huis Bergh in 's Heerenberg in juni 1954. Zijn bijdrage eindigt met een tot dan toe onbekend gebleven laatste gedicht. Hij schrijft erover: *Toos Elderink heeft afscheid genomen van het leven in een ineengeschrompeld blaadje papier, hetwelk gevonden werd op een geliefd plekje aan de Buurser Beek. Voor hen, die haar in haar eenvoud en charme niet gekend hebben, moge de daarop geschreven dichtregels eenig begrip geven van de gedachtenwereld waarin zij leefde en de gevoelens die zij toedroeg aan hen, die haar omringden.* Het betreffende gedicht, dat wel tot haar mooiste mag worden gerekend, is sindsdien ook haar bekendste geworden. Er schijnt nog steeds wel eens uit geciteerd te worden bij uitvaarten, en dan met name de laatste regels: *Suja, suja, suuselt de weend. Nem, Moder Earde, dek too dien Keend.* Behalve als 't *Leste gedicht* is het ook wel eens aangeduid met *Tweantse Earde* (*Twënter Earde* in de taal van de dichteres). Onder die titel zette Jan Wilbers het op muziek en werd het rond 2015 bij gelegenheid gezongen door diens echtgenote, de contralto Margareth Beunders. Het gedicht trok vooral mijn aandacht omdat het niet af lijkt te zijn. Het bestaat uit vijf kwatrijnen met rijmschema a-a-b-b, en twee disticha (strofen van twee regels) die aan het eind de regie lijken over te nemen. Het derde kwatrijn telt bij

deze eerste publicatie (en alle latere) maar drie regels. De eerste of de tweede regel, die moet rijmen op *beukenloof*, ontbreekt. Er is hier dus sprake van wat letterkundigen zo mooi een wees-rijm noemen. Een fout van de drukker is het niet, omdat Van Heeks kopij hetzelfde mankement vertoont.¹

Was de dichteres er niet uit gekomen, en kreeg ze niet de kans om het bij een volgende gelegenheid af te maken? Maar waarom had ze het dan *ineengeschrompeld* achtergelaten op haar plekje aan de Buurserbeek?

We weten van 1941 zeker dat Cato Elderink op 28 februari ter gelegenheid van haar 70ste verjaardag werd gehuldigd in de Gobelinzaal van het Rijksmuseum Twente, dat zij op 9 april werd herkozen als bestuurslid van de OkT, en dat zij op zaterdagavond 14 juni overleed in ziekenhuis Ziekenzorg in Enschede, volgens de pers *na een ongesteldheid van enkele weken*. Daarbovenop vermeldt de gezaghebbende website *Wie is wie in Overijssel* dat ze een maand na haar verjaardag (dus rond zondag 30 maart) een been brak bij een val van haar fiets op een zandweg bij Buurse, dat ze daar een paar uur onopgemerkt heeft gelegen, dat ze uiteindelijk aan de hieruit ontstane complicaties overleed, en dat ze haar afscheidsgedicht maar enkele dagen voor haar dood had geschreven. In haar toestand, aan de Buurserbeek? Volgens Engelbert Jannink (89), toen zes jaar oud, is dat hoogst onwaarschijnlijk, en moet ze de tekst er al vóór haar ongeluk hebben achtergelaten. Hij vertelt dat er een boer met een paard over het afgepaalde fietspad naast de zandweg tussen Buurse en Enschede had gelopen, waardoor de oneffenheden waren

Cato Elderink (68) op Palmzondag 1939 achter Marktstraat 7 in Enschede met de kinderen Jannink: Engelbert (links), Gijs (rechts) en de kleine Wilma.

ontstaan die Cato Elderink uiteindelijk noodlot-tig werden. De Janninks verbleven tijdelijk in Buurse in verband met de oorlogssituatie in de stad. Engelberts vader fietste dagelijks over hetzelfde pad naar de fabriek in Enschede.² De vraag hoe dit alles met elkaar valt te rijmen, was voor de Twentse Taalbank aanleiding om maar eens op zoek te gaan naar het handschrift waar het hier om draait. Omdat J.H. van Heek het origineel of een afschrift ervan in juni 1954 nog tot zijn beschikking moet hebben gehad bij het typen van zijn kopij, lag diens schriftelijke nalatenschap in het archief van Huis Bergh als vindplaats het meest voor de hand. Maar daar werd het naar aanleiding van onze vraag door archivaris Peter Bresser niet gevonden. Het bleek ook geen deel uit te maken van de in 2002 door G.J. Gröneveld minutieus beschreven nagelaten papieren van de familie Elderink die nu in het bezit zijn van de OkT. Ook het Archief Twentse Textielfamilies op het landgoed bij Zonnebeek kon ons niet verder helpen. Dit sterkt het vermoeden dat het, aangezien voor een kladje, in de prullenbak is beland.

Al met al is niet te zeggen wanneer en onder welke omstandigheden Cato Elderink haar laatste gedicht schreef en achterliet op haar plekje bij de Buurserbeek. Aannemelijk is wel dat ze er niet klaar mee was, maar wel zo tevreden dat ze het niet weggooide of mee naar huis nam. Het mocht gevonden worden.

Naar een nieuwe regel

Aan de invulling van de ontbrekende dichtregel zijn vooraf een aantal voorwaarden te stellen:

1. De regel moet in dezelfde streektaal zijn als de rest van het gedicht. In dit geval dus in de taal van Enschede van een eeuw geleden.³
2. De regel moet rijmen op *beukenloof*.
3. Hij moet ongeveer even lang zijn als de andere regels.
4. De regel moet inhoudelijk passen in de loop van het geheel. Hij mag geen ander gevoel weer-geven en geen nieuw onderwerp aansnijden. Dat zou voorbehouden zijn aan Cato Elderink zelf.
5. Hij moet ook klankmatig aansluiten op de rest, mooi meegaan in de stroom van het gedicht.
6. De regel moet niet alleen in de taal, maar ook zo goed mogelijk in de stijl van Cato Elderink geschreven zijn. Ze had bijvoorbeeld een voor-keur voor bepaalde woorden. Zo komt in haar gedichtenbundel het woord *loof* als bladerdek maar liefst acht keer voor, en het veel gebruikelij-ker *blaa* maar één keer.

De eerste stap is altijd het vinden van een rijm-woord dat voldoende mogelijkheden biedt. Er zijn diverse woorden die tot de oude Enschedese volkstaal behoren en rijmen op *-loof*. In het *Riemweurdkesbook* vind ik o.a. *doof*, *droof* (triest), *ik hoof* (hoef), *roof* (overdekking), *schoof* (koren-) en de verleden tijden *ik* of *hee schoof*, *snoof* en *stoof*. *Alkoof* met *oo* staat er niet in, maar wel de plattelandsvariant *alkoaf* van André Hottenhuis.⁴

De vier inzenders kozen ieder een ander rijm-woord en, zoals voorgesteld bij de prijsvraag, voor een nieuwe regel als tweede van de strofe:

Boavn duur 't dichte beukenloof
oof
Spölt gèle lechtkes en kringskes roond
Oaver de broene gooldige grond.

Wat mij betreft, heeft geen van hen het verlos-sende woord gesproken, maar verder komen we er zeker mee.

Over de inzendingen

1. *Scheen de waterige zun bedroofd*

In de tegenwoordige tijd van het gedicht was *schient* beter geweest dan *scheen*. Veel bezwaarlijker is dat deze regel een trieste lading geeft aan het geheel. Zo is het gedicht beslist niet bedoeld.

2. *Heure wi-j Witte Wieve of zin wi-j doof*

Dit rijmt wel, maar dicht niet. Deze regel past niet in het zinsverband en voegt inhoud toe die de diepgang van de rest ondermijnt.

3a. - *Het greune blad döt an as roof* -

3b. *Woar 't greune blad andöt as roof*

Twee versies, waar op het eerste gezicht al iets op af te dingen valt. De eerste is een tussenwerpsel tussen pauzestreepjes, een moderne schrijfvorm die bij Cato Elderink niet voorkomt. Bij de tweede wordt niet duidelijk waar *Woar* naar terugverwijst. Opvallend bij beide is het rijmwoord *roof* in de betekenis van 'dak'. Als woordenboekmaker kende ik het uit maar enkele bronnen, als de bovenkant van een houten klomp, als vlies op een vloeistof (*reufke*) en als roef (scheepsonderkomen). Deze drie betekenissen hebben wel wat van een dak, maar zijn het niet, zoals het Engelse *roof*. Desgevraagd vertelde inzender Gerard ter Heijne, dat hij het woord van oudsher kent van zijn vader. Als hem iets in de weg lag, dan zei hij: *smiet 't mear op n roof*, waarmee hij de zolder boven de koeienstal bedoelde. Echt een relict uit oude tijden.⁵

De vooral met de Enschedese stadstaal bekende Cato Elderink gebruikte het woord nergens. Zelf schrijft ze in een vergelijkbaar verband gewoon *Oonder 'n dak van loof, woar aamper de zunne duur spölt* (in 't *Moskou* of 't *Groondelooze Meer*). Aan de andere kant voegen beide dichters wel iets zinnigs toe: het gevoel van beschutting onder het geboomte. Het vinden van een passender formulering zou dan misschien een oplossing kunnen zijn. Iets als: *Dat oaver allens hen lig as nen roof*. Maar ook dan wordt de argeloze lezer door de onbekendheid met *roof* als dak (in plaats van wondkorst of beroving) op het verkeerde been gezet en roept de regel niet de intieme sfeer op die wordt bedoeld.

4. *Verschient zunnestroalen hier in 't greune alkoof* Ook hiermee wordt de beschutte plek nader aan-

geduid. Maakster Betty Morsinkhof verduidelijkt: *Een alkoof is een soort nis. Ik zie Cato Elderink in het prieel van De Kieviet in Buurse, vlakbij de beek. Mijmerend over het naderende einde zit zij daar in haar groene 'kamertje' onder het bladerdek van een beuk.*

Het *greune alkoof* is een mooie vondst, maar jammer genoeg is de ingezonden regel te lang en sluit hij niet goed aan op de rest. Dat wordt al beter met een komma achter *zunnestroalen*, maar dan loopt het nog niet zo soepel als van een Cato Elderink mag worden verwacht. Het metrum klopt niet, omdat er twee klemtonen na elkaar vallen, op *-schient* en op *zun-*, en omdat *greune alkoof* een onbeklemtoonde lettergreep te veel heeft. Daar is natuurlijk wel wat aan te doen. Ik ben dan ook zo vrij geweest om, hierop voortbordurend, met een beter passende oplossing te komen:

*Boavn duur 't dichte beukenloof
Schient de zun, en in mien greun' alkoof
Spölt gèle lechtkes en kringskes rond
Oaver de broene gooldige grond.*

Dit is natuurlijk maar een van de vele mogelijkheden, maar wel in het idioom van Cato Elderink. De zon speelt als *zun* en *zunne* een grote rol in haar gedichten, en de keuze tussen beide wordt slechts bepaald door het ritme van de regel. Liever nog had ik er *Kik de zun...* (kijkt de zon) van gemaakt, maar in dit verband heeft de dichteres een voorkeur voor *zut* (ziet). Zo lezen we in haar inleiding: *woor de zunne daal zut*.

Maar *Zut de zun...* Dat werkt hier niet, en niet alleen door de storende alliteratie. Dat met deze regel de kleur groen wordt toegevoegd aan een strofe waar ook al geel en bruin in voorkomen, deert niemand. Cato Elderink hield van kleur en fleur.

Het woord *alkoof* komt in haar twee bekendste boeken niet voor, maar zal, gezien haar milieu, werkzaamheden en interesses, vast en zeker tot haar actieve woordenschat hebben behoord. Kortom: hier doen we het mee, voorlopig. Wie het beter weet, moet het zeggen.

Prijswinnaars

De beide winnaars zijn Gerard ter Heijne in Amsterdam en Betty Morsinkhof in Haaksbergen. Zij hebben ondertussen de bundel *Verweern* (2022) van Gerard Droste in de bus gekregen.

Noten

1 De kopij voor het desbetreffende stuk van J.H. van Heek bevindt zich in de OkT-collectie Cato Elderink in De Museumfabriek. Daarin valt op dat één dichtregel in de tekst van Van Heek nogal verschilt van wat er uiteindelijk in de derde druk van *Oet et laand van aleer* is terechtgekomen. In het mogelijk rechtstreeks van het handschrift overgenomen typoscript staat over de *troanen van droofheid* die er geweest zijn: *Dee* (er staat *Dat*) *bint et härte in 't lèven nów 't best* (die zijn voor je hart/gevoel in het leven juist het beste). Moeilijk te vertalen, maar in oud Twents mooi kort en krachtig geformuleerd.

In de publicatie is dit geworden: *Ook dee leidt in 't leven tot oons best* (ook die leiden in het leven tot ons beste). Omdat Cato Elderink altijd *lèven* spelt en nooit *leven*, moet iemand anders ná het inleveren van de kopij, mogelijk bij het corrigeren van de drukproef, de regel hebben aangepast. Niet bekend is wie, en waarom. Dat was toch op z'n minst een voetnoot of een aantekening waard geweest bij het wereldkundig maken van het toen al minstens veertien jaar oude gedicht.

2 Engelbert Jannink (1935) is een zoon van Willem Helmig Jannink (1906-1988), directeur van Spinnerij Gebr. Jannink aan de Haaksbergerstraat in Enschede, en Alexa Benedict (1906-1990). Laatstgenoemde kwam uit Boedapest en werd na de Eerste Wereldoorlog opgenomen in het gezinsverband van de ongetrouwd gebleven Cato Elderink en haar oudere zussen en broer aan de Marktstraat 7 in Enschede.

3 De taal van Enschede in de jaren dertig van de vorige eeuw is behalve door Cato Elderink en enkele stadsgenoten, vakkundig maar onleesbaar voor leken vastgelegd door H.L. Bezoen in zijn proefschrift *Klank- en vormleer van het dialect van Enschede* (1938).

4 Uit A.L. Hottenhuis, *Wat (nog) niet in Dijkhuis staat* (2001), pag. 33.

5 Het genoemde Twentse *roof* stamt af van Oergermaans **hrofaz* (dak), net als het Engelse *roof* (dak) en het Nederlandse *roef* (scheepsonderkomen). Het Twentse *roof* of *roof* als wondkorst heeft, met verkleinwoorden *röafke* en *reufke*, ondanks een grote betekenisovereenkomst een andere oorsprong, namelijk Oergermaans **hrubaz* (korst). De volksetymologie heeft daar echter geen boodschap aan.

't Leste gedicht - Het laatste gedicht

Cato Elderink

Der zit in 't bosch 'nen oalen wal
Knoestige wortels oaveral...
En ik weet het zoo weinig as zee
Wat mi-j hier vasthölt an dusse stee.

Geboren hier zin wi-j en op-egreuid
In jonkheid heb wi-j espöld en ebleuid
Troanen van droofheid zint der ewest
Ook dee leidt in 't lèven tot oons best.¹

Boaven duur 't dichte beukenloof
Schient de zun, en in mien greun' alkoof²
Spölt gèle lechtkes en kringkes roond
oaver de broene gooldige grond.

Half heb ik ze jo meer ekend en verstaan
Völ te vroeg zeent ze van mi-j egoan.
Heb ik ze wal genug leef ehad
Dee met mi-j gungen op 't lèvenspad?

Suja Suja suuselt de weend
Now nich meer denken, sloape mien keend.

Los löt mien lèven now al wat et hölt
as dwerrelend herfstloof as dale et völt.
Eén wordend met al dee ons vuur bint egoan
zal ik dan 't lèvensroadsel verstaan.

Suja Suja suuselt de weend
Nem, Moder Eerde, dek too dien Keend.

Er is in het bos een oude wal
Knoestige wortels overal...
En net zo min als zij weet ik
Wat mij hier bindt aan deze plek.

Geboren zijn we hier en opgegroeid
In jonkheid hebben we gespeeld en gebloeid
Tranen van droefheid zijn er geweest
Daarvan leren we in het leven het meest.¹

Boven door het dichte beukenloof
Schijnt de zon, en in mijn groen' alkoof²
Spelen gele lichtjes en kringeltjes rond
over de bruine goudachtige grond.

Half heb ik ze maar gekend en verstaan
Veel te vroeg zijn ze van mij gegaan.
Heb ik ze wel genoeg liefgehad
Die naast mij liepen op het levenspad?

Suja Suja suizelt de wind
Nou niet meer denken, slaap maar m'n kind.

Los laat mijn leven nu alles wat het had
Het valt als in de herfst het dwarrelend blad.
Eén wordend met allen die ons voor zijn gegaan
zal ik dan het levensraadsel verstaan.

Suja Suja suizelt de wind
Neem, Moeder Aarde, dek toe je Kind.

[Vertaling Goaitsen van der Vliet]

Links een deel van een foto van voor 1938 met het Kievitsvonder over de Buursebeek op het landgoed De Kievit. Het gebied aan beide zijden van de beek was tot 1937 eigendom van de Elderinks, en vervolgens van Wim en Alexa Jannink-Benedict. Hier was Cato Elderinks geliefde plek, aan de noordkant in de zon, aan de zuidkant in of bij een houten huisje in het bos.

Noten

1 In het typoscript van J.H. van Heek van oktober 1954 staat: *Dat bint et harte in 't lèven nōw 't best* (die zijn voor de essentie van het leven juist het beste).

2 Ingevoegde regel van Betty Morsinkhof en Goaitsen van der Vliet.

Firma S.I. Zwartz BV overleefde menige crisis [I]

Dick Schlüter & Herbert Zwartz

190 jaar oud familie- en textielbedrijf in Oldenzaal

De weverij S.I. Zwartz BV bestaat als familiebedrijf in Oldenzaal al vanaf 1835 en viert in 2025 haar 190-jarig bestaan onder leiding van vijfde generatie Ronald A. Zwartz (1960). Zowel het voortbestaan van het bedrijf als het overleven van de joodse familie Zwartz hing tijdens de Tweede Wereldoorlog aan een dun draadje, en niet iedereen overleefde de verschrikkingen. In deze eerste aflevering wordt ingegaan op de bedrijfsgeschiedenis, in de tweede de gebeurtenissen voorafgaand aan en tijdens de Tweede Wereldoorlog.

Voorspellingen pakken vaak anders uit dan gedacht: *Een Engelse delegatie bezoekt Gelderman en bekeek tevens de fabrieksschoorstenen van Oldenzaal. Een van de Engelsen vroeg aan directeur Chris Gelderman, aan wie de schoorstenen hoorden, die even verderop stonden. Chrisjan ging met zijn duimen onder zijn oksels luchtigjes achterover staan en antwoordde: "Och, de pijp die je daar voor je ziet, is van Molkenboer. Daar verderop, die is van Zwartz. Maar bekijk ze nog maar eens goed. Want die zie je over een tijdje niet meer."* [Antoon Voorhuis, 1995].

De Koninklijke Oldenzaalse Stoomspinnerij v/h J.H. Molkenboer jr. sloot als onderdeel van de failliet verklaarde KNTU in 1973 de poort. En het ooit roemruchte H.P. Gelderman & Zonen NV werd in 1981 geschiedenis, na in 1969 reeds door fusie een werkmaatschappij te zijn geworden van het concern Nijverdal-Ten Cate in Almelo. De firma S.I. Zwartz BV bestaat nog steeds. De toenmalige schoorsteen (foto) en het bedrijfsgebouw aan de Parallelstraat zijn intussen wel verdwenen. Het bedrijf verhuisde in 2002 naar het adres Münsterstraat 5 in Oldenzaal. Daar is sprake van een kerngezond textielbedrijf dat rond de vijftig werknemers telt. Ondanks moeilijke periodes kan in 2025 het 190-jarig jubileum worden gevierd. Daarmee is S.I. Zwartz BV niet alleen één van de oudste familiebedrijven in Twente, maar ook één van de weinige textielbedrijven die de grote crisis in deze branche in de jaren zestig en zeventig van de vorige eeuw hebben weten te overleven. Dat het bedrijf nog steeds bestaat, heeft volgens vierde generatie Herbert F. Zwartz (1928) te maken met de 'ongeschreven wetten' die in de familie worden gehanteerd. Deze werden hem bijge-

Ronald A. Zwartz (1960) en Herbert Zwartz (1928) eind jaren zeventig bij het bedrijf aan de Parallelstraat.

bracht door zijn vader Albert Zwartz (1894-1978) en zijn oom Salomon Izak Zwartz (1879-1965). Deze zijn: *Zorg dat het bedrijf niet te groot wordt. Blijf flexibel en wendbaar. Bouw goede relaties op met afnemers en leveranciers. Fouten zijn niet altijd te vermijden, maar maak nooit twee keer dezelfde fout. Afspraak is afspraak. Zorg dat je nooit 'rood' bij de bank komt te staan. De winst begint bij de inkoop.*

In een brochure van het bedrijf uit 2000 staan deze uitgangspunten als volgt beschreven: *Op eigen kracht, met directe investering van elke verdiende cent in nieuwe machines en technieken. Een gezonde formule die, in combinatie met een bewuste keus voor diversificatie en een consequente navolging van het 'small is beautiful'-principe, heeft geleid tot de succesvolle groei, die nu onder de vijfde generatie verder gestalte krijgt.* Ook het begin van het familiebedrijf in 1835 was *small*.

Fabriekeurs

De uit het Duitse Güntersblum – gelegen onder Mainz in het Rijndal in deelstaat Rijnland-Palts - afkomstige Izak Salomon (rond 1770-1837) vestigde zich in 1801 in Oldenzaal. Na eerst slager te zijn geweest werd Izak Salomon – bij de invoering van de Burgerlijke Stand in 1813 liet hij als achternaam in de gemeentelijke administratie *De Zwarte* optekenen – handelaar in onder andere garens. Zijn twee kinderen trouwden met telgen uit het joodse textielgeslacht Spanjaard in Borne. Tot op de dag van vandaag onderhouden de families Zwartz en Spanjaard contact met elkaar. Zoon Salomon Izak (1804-1864), die getrouwd was met Berendina Salomon Spanjaard (1816-1899), legde als eerste generatie in 1835 met een kleine calicot- (katoenweefsels) en juteweaverij op de hoek Grootestraat-Hofstraat in het centrum van Oldenzaal de basis voor het familiebedrijf. Salomon Izak was naast fabrikant ook fabrikleur, omdat hij met thuiswevers werkte waar hij katoen- en vlasgarens aan leverde.

Omdat hij van de Nederlandsche Handel-Maatschappij NV (NHM) geen opdracht kreeg om voor Nederlands-Indië te leveren, verhandelde hij de weefsels op de binnenlandse markt. De firma weefde ook in opdracht van schoonvader S. Spanjaard.

De volgende generatie waren zijn kinderen Nathan Salomon (1836-1912), Izak Salomon (1840-1922) en vanaf 1888 ook Salom Salomon Zwartz (1849-1926). Hun moeder, de weduwe Berendina (Dientje) Zwartz-Spanjaard (1816-1899) deed toen een stap terug uit het familiebedrijf, maar bleef nog wel actief in de kruidenierswinkel.

De rol van juteweefsels naast katoen- en linnenweefsels nam in de loop der jaren toe. Door rond 1860 hun gespecialiseerde producten voor de

regionale en nationale markt te produceren ondervonden de broers en hun moeder weinig last van de stokkende aanvoer van katoen. Dit was het gevolg van de Amerikaanse Burgeroorlog (1861-1865). Verschillende gespecialiseerde katoenweverijen in Twente kwamen hierdoor opnieuw in de problemen en een aantal bedrijfs-sluitingen was het gevolg. Rond 1850 was er namelijk ook al sprake geweest van een financiële crisis toen de NHM stopte met de subsidiëring van de uitvoer van 'Twentse katoentjes' naar Nederlands-Indië.

De broers namen ook op tijd afstand van hun thuiswevers en gingen zich eind 19e eeuw succesvol richten op een kleinschalig productiebedrijf waar diversificatie in weefsels en kwaliteitsproducten hun handelsmerk werden. Een bedrijfsfilosofie die, volgens Herbert Zwartz, tot op de dag van vandaag wordt gehanteerd. Dit in tegenstelling tot veel andere textielbedrijven in Twente die vanaf het laatste kwart van de 19e eeuw de weg naar schaalvergroting en massaproductie insloegen. Het aantal werknemers op de hoek Grootestraat-Hofstraat steeg in vergelijking met de firma's Gelderman en Molkenboer bescheiden van 13 in 1876 naar 72 in 1907. Naast juteweefsels voor graan- en zoutzakken werd ook linnen tengelwerk geweven voor achter het behang. Verder maakte de firma linnenweefsels voor de confectie-industrie, zeildoek, pak-, behang- en matrasdekweefsels [Van Gerwen, 1985].

Anti-judaïsme

In de 19e eeuw was er sprake van een bloeiende joodse gemeenschap in Oldenzaal van rond de 200 zielen, maar ook van onderhuids anti-judaïsme bij veel katholieke medeburgers in middenstands- en arbeiderskringen. Het anti-judaïsme werd aangewakkerd in katholieke publicaties en kranten. Daarbij kwam het regelmatig voor dat het woord 'jood' – op straat in Oldenzaal uitgesproken als *jörre* – als scheldwoord of als verdachtmaking werd gebruikt. Ook vooroordelen dat joden erop uit waren om kerk en paus te belasteren en dat men vervolging van christenen zou toejuichen werden in de katholieke pers met enige regelmaat breed uitgemeten. Daarnaast was er de koestering van stereotypen zoals bijvoorbeeld opgeschreven in de katholieke

Maas- en Roerbode op 26 november 1881: *Wil men aan den woeker van den Jood ontsnappen, men leene van hem geen geld; vreest men door hem bedrogen te worden, men handele niet met hem. Het sjacheren is genoeg bekend, en wordt de boer door den Jood bedrogen, dan is het door eigen schuld. Wij keuren alle vervolging der Joden af, doch waarschuwen slechts de Christenen tegen de dikwijls gewetenlooze hebzucht van sommige Joden, en geven tevens den raad aan onze Israëlitische landgenooten, van de hun geschonken gasterijheid en rechten geen misbruik te maken, opdat de Jodenquaestie slechts eene quaestie blijve, en niet, zooals elders, in 'Judenhetze' ontaarde.*

Ook het in 1861 in Rome opgerichte blad *L'Osservatore Romano*, eigendom van het Vaticaan, publiceerde regelmatig beschouwingen over het *Joodse vraagstuk*. Daardoor werd eind 19e eeuw onder katholieken het geloof versterkt in een mondiale joodse samenzwering, rituele moorden om aan bloed van christenen te komen en dat Christus door toedoen van joden aan het kruis was genageld. Dit anti-judaïsme voedde uiteindelijk openlijk het antisemitisme [Van der Bruggen, 2021].

Tussen 1892 en 1897 liep dit in Oldenzaal uit de hand en dat was de reden dat de grootouders van Herbert in Enschede gingen wonen.

Pogroms

De eerste Oldenzaalse pogrom in 1892 had volgens historica Grietje Erdsieck te maken met een gebeurtenis in het Duitse Xanten. Op 29 juni 1891 was in een schuur een jongetje gevonden met doorgesneden keel. Al snel deed in de stad het gerucht de ronde dat het om een door joden uitgevoerde rituele bloedmoord moest gaan. Ondanks het feit dat de joodse slager Adolf Buschhoff op 14 juli 1892 werd vrijgesproken – de werkelijke dader is nooit gevonden – verschenen er antisemitische pamfletten en werden in Xanten en elders in Duitsland joden gemolessteerd. Ook werden er vernielingen aangericht onder het zingen van haatlieden: *Juden, das sind Sünder, schlachten Christenkinder, schneiden ihnen die Hälse ab, das verdammt Judenpack*. De ophef in Duitsland, de wijze waarop de katholieke pers in Nederland erover schreef, en de antisemitische pamfletten, hadden invloed op de bedevaartgangers uit Oldenzaal die eind

augustus 1892 deelnamen aan de Oost-Twentse Mariabedevaart naar het Duitse Kevelaar.

Eenmaal terug in Oldenzaal trok een groep brooddronken jongens en mannen joelend door het centrum naar de Raadhuisstraat, die ook het *Jöddenströatke* werd genoemd, omdat een deel van de joodse gemeenschap daar woonde. Er werden ruiten van winkels ingegoooid, geplunderd en ook de synagoge in de Kerkstraat moest het ontgelden terwijl joodse families zich die avond angstig schuilhielden in hun huizen.¹ Niet alleen in 1892, maar ook in de daarop volgende jaren waren er telkens eind augustus rellen en vernielingen in de stad die gericht waren tegen de joodse medeburgers. Het lukte N.X.Th.M. Vos de Wael – burgemeester van Oldenzaal vanaf 1893 – om in samenspraak met de katholieke geestelijkheid, de pogroms de kop in te drukken. Daardoor bleef het eind augustus 1898 voor het eerst rustig in de stad.

Naar Enschede

Toen Salom Salomon Zwartz (1849-1926) in 1893 huwde met de uit Middelharnis afkomstige jodin Judith Hagens (1863-1929), was volgens Herbert Zwartz de eis van zijn oma: “Waar ik vandaan kom, kennen wij geen antisemitisme. Ik wil overal wonen, maar niet in Oldenzaal.” Het paar vestigde zich vervolgens aan de Oldenzaalsestraat in Enschede, en daar werden hun beide zonen Albert Zwartz (1894-1978) en Gé Zwartz (1897-1937) geboren. Andere familieleden/firmanten bleven wel in Oldenzaal wonen. De gebeurtenissen in die zes jaar maakten de joodse gemeenschap in Oldenzaal decennialang voorzichtig. Zo bleef men op Goede Vrijdag en tijdens de paasdagen veelal thuis vanwege de Christusvieringen door de katholieke gemeenschap. Er waren ook gezinnen die ergens anders gingen wonen, waardoor het aantal joden afnam van 275 in 1891 (op een totaal van bijna 4.400 inwoners) naar 227 in 1899. Ook daarna vertrokken er gezinnen uit de stad omdat ze zich niet veilig voelden. Zo vertrokken de ouders van de later bekende schrijfster Marga Minco in 1916 uit Oldenzaal. “Een zwarte bladzijde in de historie van de stad”, aldus burgemeester Patrick Welman in de *Tubantia* van 24 juli 2023. Oldenzaal was in die tijd niet de “leukste gemeente van Nederland”.

Boven het oude bedrijfspand van Zwartz aan de Hofstraat 7 in Oldenzaal. Daaronder de op 2 april 1924 door I.Z. en D.Z. naast de voordeur gelegde gevelsteen. Anno 2024 staat het pand er nog steeds, maar de voordeur is dichtgemetseld.

Eerste Wereldoorlog

De tweede generatie Zwartz kreeg te maken met het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog (1914-1918). Weliswaar bleef Nederland als neutraal land buiten de oorlog, maar door de economische crisis nam de binnenlandse vraag af. Een markt waar de firma Zwartz juist sterk van afhankelijk was. Ook stakte de aanvoer van grondstoffen. Om sluiting te voorkomen moest een belangrijk deel van het personeel worden ontslagen.

Albert Zwartz (1894-1978) had in 1914 zijn

opleiding afgerond en kwam via bemiddeling van zijn vader als stagiair in dienst bij de Koninklijke Stoomweverij in Nijverdal, eigendom van de gebr. Salomonson uit Almelo. Na afloop van de oorlog herstelde de vraag en kwam ook de aanvoer van grondstoffen weer op gang. Albert kwam toen in de fabriek en vormde samen met zijn neef Salomon Izak (1879-1965) de derde generatie die aan het roer kwam. Zij namen een belangrijke stap door in 1927 een nieuwe fabriek in Oldenzaal aan de Parallelstraat te openen. In 1930 telde de firma rond de 50 werknemers. Matrasdekken en behanglinnen waren de gespecialiseerde producten. Albert pendelde in een auto op en neer tussen Enschede en Oldenzaal. Hij was na zijn huwelijk vader geworden van Judith (1925) en Herbert (1928). Zijn neef Salomon Izak was, behalve mede-directeur/firmant, in Oldenzaal betrokken bij het beheer en onderhoud van de synagoge en de joodse begraafplaats. De taakverdeling in de fabriek was dat Albert deze leidde en dat Salomon Izak verantwoordelijk was voor de acquisitie en het contact met de klanten. In 1933 kregen zij te maken met een nieuwe (internationale) crisis na het instorten van de aandelenmarkt op Wallstreet in New York. In eerste instantie daalde de omzet, maar aan de vooravond van het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog (1939-1945) nam de winstgevendheid van de firma weer toe. De situatie van de familie en het bedrijf voorafgaand aan en tijdens de Tweede Wereldoorlog worden beschreven in deel 2 van dit artikel.

De vierde en vijfde generatie

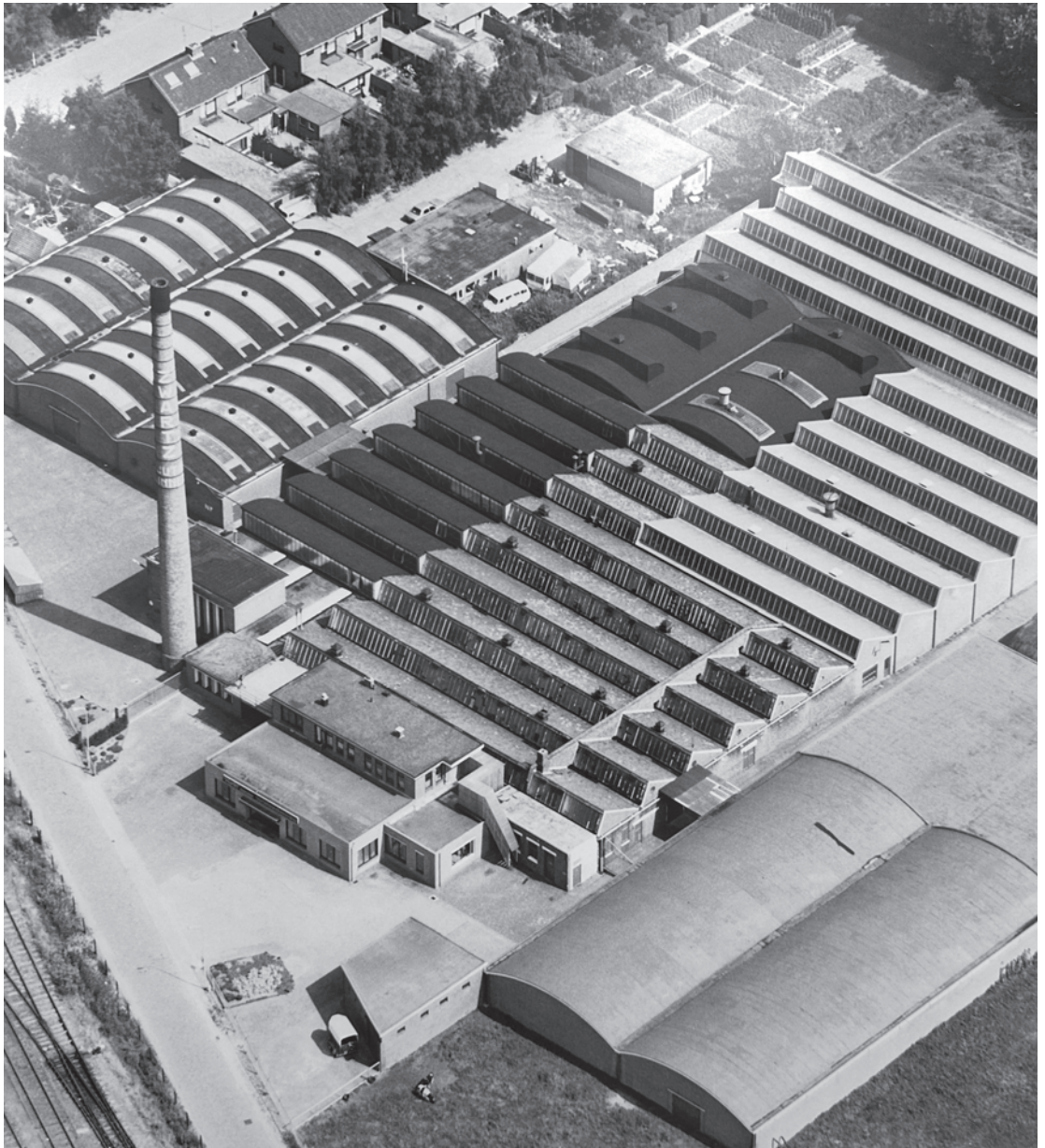
Na de oorlog was er sprake van een inhaalvraag naar textielproducten. Dit pakte voor de firma Zwartz gunstig uit. Door de vele orders steeg het personeelsbestand van 15 naar rond de 50 werknemers in 1946. Herbert behaalde na de onderduikperiode samen met zijn vader alsnog het HBS-diploma en ging vervolgens naar de Hogere Textielschool in Enschede als voorbereiding op zijn rol in het familiebedrijf. Als vierde generatie trad hij op 2 mei 1952 toe tot de directie. Alle aandelen waren intussen van zijn vader, omdat de kinderen van Salomon I. Zwartz na de oorlog een bestaan in Israël wilden opbouwen. In 1971 namen Herbert en zijn vader het besluit

om de nv om te zetten in een besloten vennootschap, de S.I.Z.O.-Holding BV. Een ondernemingsvorm die voor het familiebedrijf Zwartz het meest geëigend was. De specialisatie in bepaalde producten, waaronder matrasdekken, zorgde er voor dat de firma zich verder ontwikkelde terwijl elders in Twente de grote textielconcerns met hun massaproductie de poorten sloten.

De bedrijfsgebouwen van de firma Zwartz aan de Parallelstraat 70 in Oldenzaal tot 2002.

Begin jaren zestig werd er begonnen met het maken van wandbekleding van jute, en later werden hier ook linnengarens voor gebruikt. Deze artikelen onder de merknaam Murlin werden een groot succes en hebben zo'n dertig jaar een belangrijke rol gespeeld in de omzet van de firma.

In 1992 kwam de vijfde generatie in de directie: Ronald A. Zwartz (1960). Wat in 1835 als een calicotweverij begon, is onder zijn hoede een modern en kapitaalintensief bedrijf. S.I. Zwartz

Personeel van de firma Zwartz in 1985 bij het 150-jarig bestaan van het bedrijf.

BV produceert tegenwoordig een omvangrijk assortiment aan (decoratieve) producten voor de bloemisterij, tafeldecoratie, hobby- en andere artikelen. Onder leiding van Ronald Zwartz betrok het bedrijf in juli 2002 een nieuw bedrijfspand van 12.500 m² aan de Münsterstraat 5 in Oldenzaal.

Intussen staat de zesde generatie - in de persoon van Roderik Zwartz (1993) - klaar om in de toekomst de directie van zijn vader over te nemen. Herbert Zwartz: "Mijn kleinzoon zal ook weer te maken krijgen met nieuwe uitdagingen, zoals dat bij alle generaties Zwartz het geval is geweest." Naast de trots dat het bedrijf in vertrouwde familiehanden blijft, stemt hem het oplaaen van antisemitisme in Nederland somber: "Het lijkt er helaas op dat dit kwaad onlosmakelijk met de geschiedenis van het jodendom verbonden blijft."

Noot

1 In het in 2018 verschenen boekwerk *Oldenzaal - Veertien eeuwen geschiedenis* (2018) staat niets over de pogroms van 1892-1897, ondanks het in 1995 verschenen proefschrift van historica Grietje Erdtsieck, waarin de gebeurtenissen voor het eerst wetenschappelijk waren onderzocht.

Literatuur

- Bruggen, H.J.J.M. van der. (2021). *Aspecten van Joods leven in Roermond en Midden-Limburg 1275-2018*. Proefschrift Universiteit Leiden.
- Erdtsieck, Grietje. (1995). *De emancipatie van de Joden in Overijssel 1796-1940 - De rol van de Overijsselse opperrabijnen Hertzveld, Frankel en Hirsch*. Proefschrift Rijksuniversiteit Groningen.
- Gerwen, J.L.J.M. van. (1985). *Elke dag een draadje... 150 jaar jute en linnenweverij S.I. Zwartz te Oldenzaal 1835-1985*. Uitgave van jute- en linnenweverij S.I. Zwartz, Oldenzaal.
- Haverkate, Herman. (18 juli, 2023). *De Twentse roots van schrijfster Marga Minco - Een zwarte bladzijde in de Oldenzaalse geschiedenis*. In: *De Twentsche Courant Tubantia*, Enschede.
- Schlüter, Dick. (2016). *Geldermannen en vrouwen - Fabriekslevens en historie H.P. Gelderman & Zonen Oldenzaal*. Heinink Media, Denekamp.
- Vaanholt, Gerard (eindredactie). (2018). *Oldenzaal - Veertien eeuwen geschiedenis*. Stichting Oldenzaalse Musea, Oldenzaal, p. 205-207 en 254.
- Voorhuis, A. (1995). *Het werkvolk van Gelderman*. Twents-Gelderse Uitgeverij De Bruyn, Oldenzaal.
- *Zwartz Anno 1835*. (z.d.) Website. Geraadpl. 5 februari 2024 via www.zwartz.com.
- *Zwartz Decorations*. (Januari 2020). Brochure. S.I. Zwartz BV, Oldenzaal.

Op nen leeflikn hearfstdag en fietsn langs de Twentseweg

Gerrit Klaassen in t Albearger plat

In 2018 göf t den 27stn van de septembermoand nen zunnigen doonderdag: leeflik weer, weendstil en 22 groadn. Kort-en-wal, vuur nen vroogn hearfs niks te klaagn. t Wördn nen dag den nog wal evn heugn zol.

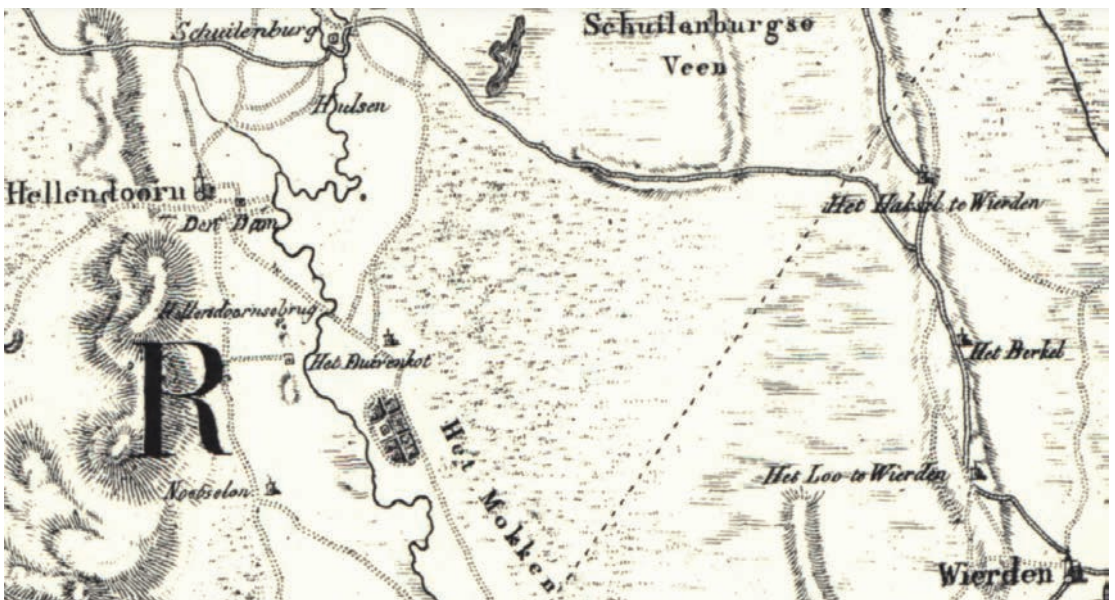
Laat in n morn kwaamn wiej vuurbiej Zwol op de fietse in Wythem an. Tut dan en doar an too gils nog gin koffie had. Biej oetspanning *De Mol* ko'w eandeliks terecht. De peerdeschöp, ne duurritschuur, steet der seend joar en dag aait nog. Dootieds hoovn doar de voorleu de peerde nich oet te spann at means en deer doar wat broeckn zoln. Boavn de duur van n herbearg heank ne geschilderde plaank met ne ofbeelding van ne vroot, boavnop op nen vrootnhoop. Doaroonder steet *Al wroetende komt men er door*. Ne verwiezing noar oetbater Herm Mol, den zich t spilken in 1779 biej ne vealing koft hef, as ok ne verwiezing noar den slimn stoat woarat den zaandweg meestntieds in verkeern en de (voor-)leu zich langs-en-duurhen koeln-en-geate te haampeln en te hökkeln hadn.

Ne oetspanning langs de *Twentseweg* was joa ok bepoald gin luuks. t Göf dootieds geregeld - en mangs kort op mekaar - boernherbearge en weerdshuze. Meestns hoast al wa stik an de weg

geleagn, n eankeld moal hadn de haandelreaizigers eer oonderdak luk wiederop van de weg te zeukn. Ze kwaamn ni-jplichtig maaknde naams teagn as *De Mol*, *De Zon*, *De Poppenallee*, 't *Vosje*, *De Roseboom*, *Cingelwaert*, *De Slikkebaard* of *Wambuis*, *Nieuweerd*, *Vuurveld*, *De Posthoorn*, *De Witte Gans*, *In de Tonne*, 't *Schottenhuys* en wiederop de 'stille knippe' *De Hongerige Wolf* um der mer es wat te neumn.¹ In de regel beneumd in t Hollaands, ne schrieftaal woarat benaamd koopleu oet t westn van hoes oet kunniger met waarn. Van dizze weerdshuze bestoat de meestn a lang nich meer.

Feiliks was de *Twentseweg* nen oaldn handelsweg den luk wieders bezeen van Kampn via Almloo (oaver t veemaark en langs herbearg *De Stad Münster*) en Zeandern, umhen t *Weleveld*, langshen Hertem, t Mölnven en de Soaseler Möl löap en dan duur de maarke Gammelke liek-an liek-oet op Oldnzel op-an, oaver De Lutt, noar Gildehoes, Beantem en de Osnbrugge in de Pruus. In 1276 wördn der a van neumd. t Is good in te deankn dat den weg doar n paar jaarhoonderd eerder a lea.

Krayenhoffkaart van 1816 met n stuk Twentseweg van n leenkerboavnhook noar Wierdn rechtsoonder.

Noa de koffie he'w de fietse wier bieje steur-en-bagaziedreager grepn en bi'w oaver n *Mataram-weg* op t zuudoostn op-an pedaleerd. Rechtervoort wis oe den weg - vuur wat der nog van oaver is - duur de gemeentn Zwol, Dalfsn, Heino, Roalte, Heldern, Wierdn en Almloo. Op de heugte van de boerschop Lenthe gung t rechtsof de *Molenhoekweg* in en doar krea'w den dag vuur t eerst et brödkke *Twentseweg* in t zicht. Den oaldn haandelsweg van Zwol noar Almloo gung dootieds nich duur de pleatskes zölf mer alderwegns beheuds en op luk ofstaand der langshen: ten noordn van Heino, zudelik van t Lemelerveld en Lemele, as *Oude Twentseweg* benoordn Lutnbearg en as *Nieuwe Twentseweg* an de noordkaant van n Heldersn bearg en Heldern langshen de vuurmoalige havezoate *Schuilenburg* - woarat nen zetlaank ok n weerdshoes bieje hef west - en woarat luk noordelik - nog ten zuudn van Marle - vanoet de maarke Hulsln ne passazie oaver de Regge den reaiziger noar Twente brachn. Oaver n vuurmoaligen *Hakselderdijk* gung t nich wied langshen t Hoog Hexel, eerder ok *Het Haksel* neumd. Watwegters leadn den dag in t Sallaandse de walnöttn vuur t griepn. Doar bi'w nich an vuurbieje goan. Toetns vol met in de fietstaske gung t wiedere noar t oostn op-an.

An t lestn, kort bezuudn t Hoog Hexel, fietsn wieje op nen drokn binnweg. t Was spitsuur en de waagsn roazn oe de voaldn hoast oet de bokse. *Piksenweg*.

De vrouw wördn t meer as zat en wol, hoo dan ok, zo rap möggelik van dat drokke verkeer vort: "Wat ieje doot wer ik nich, mer n eerstn n bestn weg den ik zee, sloa 'k voort rechts-of!" Evn wus ik et nich meer. Den weg wo'k aans ok wa geern offietsn. Joa, wat noe? t Was in den um-

staand jums nog te drok um de kaart der nog bieje te könn paken.

Van nood he'w t n eerstn n bestn weg vanderhaands oonzn tooverloot mer nöm'n.

Janninksweg, hmm. Brachn in ieder geval wier luk röst um oe hen.

Loat achterof den weg ja ok net n weg wean de'w hebn mosn. Voort doarop kwaamn wieje der met op de *Oude Zwolseweg*. t Maleur was der met verhölpn en t gezelschap nog op koers.

Doo was t nog mer evn met da'w in Wierdn waarn. Vlak bieje *De IJzeren Pot* - oonderwiel (in naam) ok a vort - komt de oalde weagn van Deavnter en Zwol biejeen um doar vandan as ene weg wiedere op Almloo op-an te goan. Nen haantred wiedere op loa'w oons bieje kafee *Markt-zicht* t etn aans best smaakn, en t dreennkn der niks meender um.

Luk roazig en in de roeeze koarn et doarnoa heandig-hen-wieder-verdan op t hoes op-an. t Was vlak vuur n oelnvloch a'w wier binn de pöste waarn. De walnöttn stil nog in de taske. Den nach ko'w aans wa lign. Twee Twentse tiedreaizigers slöapn as reuskes tusken de laakns, liek doomoalige haandelsleu op ne berrestie van stroo.

1 Ne 'stille knippe' was van oalds ne onwettelike hoernkaste. Mag wean dat 'knippe' hier van doon hef met t *Fraanske guenipe* (belle, losse deerne).

Nieuw in de boekenkast

Marcel Mentink

In de donkere dagen van het jaar is het weer heerlijk om op te gaan in wat een nieuwe reeks boeken ons te vertellen heeft.

Bart Hofmeester/Roel Dijkstra (foto's) - Marco Krijnsen (samenst.), *Twente vanuit de wolken*
Dit fraaie boek toont bijna 200 luchtfoto's van Twente vanaf 1950 tot ongeveer 1990, gemaakt door luchtfotograaf Hofmeester. De foto's laten van boven het verander(en)de Twente zien met uitdijende steden, verdwijnende textielfabrieken en kleine dorpen die nog werden gedomineerd door de melkfabriek en de kerk, gebouwen die hun functie geleidelijk verloren. Het boek is aangevuld met recente luchtopnames van Roel Dijkstra van dezelfde plekken.

Lekkerkerk: Watermerk BV, 2024 | ISBN 978 90 7838 838 8 | 248 pag. | € 42,95

Harrie Scholtmeijer, *Waar onze taal weg komt. Een korte geschiedenis van het dialect in Overijssel*
Voor veel mensen in Overijssel (en daarbuiten) is het dialect een autochtone taal die vaak ook de naam van de streek heeft: Overijssels, Sallands, Twents. Het dialect wordt ook als een onveranderlijke taal gezien, die veel van zijn oorsprong bewaard zou hebben. Harrie Scholtmeijer, dialectonderzoeker bij de Overijsselacademie, laat in dit boek zien dat op deze opvattingen wel wat af te dingen is. De oorsprong van het Overijsselse dialect ligt namelijk duizenden kilometers hier vandaan. En toen die taal hier

eenmaal gearriveerd was, is ze continu aan invloeden van buitenaf onderhevig geweest. Het Frankisch, het Westfaals, het Hollands, het Frans en uiteindelijk het Nederlands: sporen van al die talen zijn in meer of mindere mate in het huidige Overijssels terug te vinden. Scholtmeijer legt op heldere wijze en met behulp van vermakelijke anekdotes en historische dialectteksten uit hoe het Overijssels in elkaar steekt.

Zwolle: WBooks, 2024 | ISBN 978 94 625 8626 0 | 96 pag. | € 19,95

Annette Evertzen, *De erfenis van Wolter ten Cate*
Hengelo staat bekend als metaalstad, maar ook de textiel heeft er lang een belangrijke plaats ingenomen. Het is bijzonder dat één man in Hengelo – Wolter ten Cate – een flinke *boost* gaf aan de textielindustrie. Als doopsgezind religieus leider was hij gezien in zijn tijd, maar hij stichtte ook verschillende bedrijven en werd daarmee de belangrijkste figuur van het achttiende-eeuwse Hengelo. De textielbedrijven van Wolter ten Cate

hebben Hengelo op de kaart gezet, met name door het weven van het Hengelse bont. Wolter ten Cate kreeg zelf geen kinderen, maar betrok zijn neven bij zijn zakelijke werkzaamheden, waardoor deze firma's na zijn dood voortgezet werden, enkele tot ver in de vorige eeuw.

Eigen beheer, 2024 | ISBN 978 90 6258 585 0 | 144 pag. | € 19,95

Matthijs Wanrooij, *Zeewezens van glas - De verdwenen ramen van het Huis te Breckelenkamp*

In de Bloesemzaal van het Huis te Breckelenkamp bevinden zich sinds 2021 weer een viertal gebrandschilderde ramen uit 1638. Ze werden in dat jaar aan het Huis geschonken door stiftsjuffers van het klooster Wietmarschen in de graafschap Bentheim. De ramen werden in 1882 voor een tentoonstelling uit het Huis verwijderd, en raakten nadien spoorloos. Tot ze 135 jaar later opdoken in twee kisten op de zolder van Twickel. Onderzoek wees uit dat het ging om glaskunst van het hoogste niveau. Na een restauratieproject van jaren zijn de ramen weer compleet en op hun oude plek teruggeplaatst. De ramen bevatten de namen en adellijke wapens van vier stiftsjuffers uit Wietmarschen. Wie zijn toch die juffers die het Huis met de kostbare kunstwerken verriikten? En waarom deden ze dat? Over hun lotgevallen en over de turbulente geschiedenis van hun ramen gaat dit boek.

Haarle: Nedersaksische uitgeverij, 2024 | ISBN 978 90 71517 73 0 | 132 pag. | € 24,95

Hans Sprakel, *Loenigher - Verzwegen levens*

De in Lonneker geboren auteur schildert een veelkleurig portret van de geschiedenis van een dorp en zijn bewoners in de jaren '60 en '70, waarbij nationale en internationale gebeurtenissen als de Molukse treinkaping en de oorlog in Indonesië een prominente rol spelen.

Enschede: Afdh, 2024 | ISBN 978 94 9318328 5 | 280 pag. | € 19,50

Nico Keuning, *Belcampo: Groots en onbekommerd*

Belcampo is de schrijversnaam van Herman Pieter Schönfeld Wichers (1902-1990). In deze biografie volgt de auteur Belcampo als buitenstaander in het Rijssen van zijn jeugd, als tbc-patiënt in Renkum en Davos, als student in Amsterdam, op zijn zwervtochten in het buitenland en als arts-schrijver in Groningen. Schönfeld Wichers komt uit de biografie naar voren als een gedreven lezer en schrijver, een vrijheidsaanbidder en levensgenieter. Uit zijn vertelkunst rijst het beeld op van een visionair, die moeiteloos aan de haal gaat met filosofie, wetenschap en techniek.

Amsterdam: Querido, 2024 | ISBN 978 90 214 6344 5 | 400 pag. | € 32,99

Rijn van Welij, *Molkenboer in Oldenzaal - Honderd jaar in woord en beeld*

Oldenzaal als textielstad is verleden tijd, maar het is goed dit verleden een gezicht te geven. Dit boek geeft aan de hand van de belevenissen in en

rondom de Molkenboerfabriek een prachtige inkt in de Oldenzaalse textielhistorie. Ruim 300 authentieke foto's en documenten verlevendigen de boeiende geschiedenis van deze fabriek. Anekdoten over en van de fabrieksleiding en de werkers in de fabriek geven dit boek een menselijk gezicht.

Oldenzaal: Vereniging Historisch Oldenzaal, 2024 | 215 pag. | € 24,95

Marianne Assink-Emmerink, *De magie van de Kasbah – Leven in en rondom de creatie van Piet Blom*

Uitgave naar aanleiding van het 50-jarig bestaan van dit bijzondere Hengelose gebouw op poten. Interviews met en foto's van de huidige bewoners en hun winkeltjes.

Hengelo: Eigen beheer, 2024 | 92 pag. | € 27,50

Rien Tiehatten, *Geschiedenis van r.-k. Enschede – Een uitgebreide kroniek van het rijke roomse leven vanaf het jaar 1000 tot heden*

Bevat behalve een beschrijving van de r.-k. parochies en kerken een overzicht van allerlei maatschappelijke initiatieven die in de loop van de jaren vanuit rooms-katholieke hoek zijn ondernomen.

Enschede: Eigen beheer, 2024 | ISBN 978 94 649 1573 0 | 160 pag. | € 15,00

Thijs Visser, *Noabersum – Misdrijf zet Twents dorp op zijn kop*

Een thriller die zich afspeelt in Noordoost-Twente, omgeving Tilligte.

Tilligte: Arendsnest, 2024 | arendsnest.org | 432 pag. | € 22,90

Anne Winkelhuis: *Twentse sprök – Doar woj ok bliej van*

Een bundel met aquareltekeningen van Twentse spreekwoorden en uitdrukkingen, inclusief de letterlijke Nederlandse vertaling en de betekenis van de spreuken. Een vervolg op het in 2022 verschenen *Twentse proat – Doar woj bliej van*.

Enschede: Geen blad voor de mond, 2023 | gbvdm.nl | 88 pag. | € 14,95

Enschede prentbriefkaarten 1895-1905

Een collectie van 230 oude prentbriefkaarten van Enschede, geselecteerd door vier verzamelaars van ansichtkaarten: Jan Brummer, Johan Hemken, Harry Kemna en Joop Sybrandi. De samenstellers laten het ontcijferen van de vaak dicht beschreven prentbriefkaarten aan de lezer over. In het begin van het boek staan een introductie, een straatnamenlijst en een korte geschiedenis van de Nederlandse prentbriefkaarten. De rest: alleen foto's.

Enschede: Eigen beheer, 2024 | ISBN 978 90 822 9791 7 | 235 pag. | € 14,95

Achteromkijken en vooruitzien in 2025

Nieuws van Patrick uit de Vereniging Oudheidkamer Twente

Elk moment, elke dag wordt geschiedenis geschreven. Als u deze tekst leest is het jaar 2025 enkele weken oud. Het jaar waarin de Vereniging Oudheidkamer Twente haar 120ste verjaardag (27 oktober) viert. Het is niet aan mij om te oordelen of de vereniging in die periode geschiedenis heeft geschreven, maar ik durf wel te stellen dat de Oudheidkamer Twente een belangrijke bijdrage heeft geleverd aan het verzamelen en toegankelijk maken van de streekcultuur en -geschiedenis en het stimuleren van onderzoek en publicaties.

De eerste twintig jaar stelde onze vereniging, dankzij ondersteuning van de gemeenteraad van Enschede, inwoners van Twente in de gelegenheid om haar verzameling in twee kamers van een huis aan de Langestraat in Enschede te bezoeken. Vanaf 1930 werd de collectie in het Rijksmuseum Twenthe tentoongesteld. Een rol die tegenwoordig vooral door De Museum-fabriek wordt ingevuld, hoewel ook andere musea delen van onze collectie laten zien. En onlangs hebben we de Akte van verlenging/wijziging recht(en) van erfpacht met Landschap Overijssel ondertekend. Op deze wijze zijn de vier bezittingen (De Hunenborg, Het Vasser grafveld, het Mandergrafveld en het Maurits-beumke) verzekerd van deskundig beheer. De MuseumFabriek en Landschap Overijssel zijn organisaties die op een professionele en wetenschappelijke wijze ons bezit tentoonstellen, beheren en onderhouden. Dit alles heeft tot gevolg gehad dat de rol van de Oudheidkamer Twente is veranderd en moet blijven veranderen. In mijn visie kan de vereniging afwisselend de rol van eigenaar, koper, initiatiefnemer, bruggenbouwer, verbinder en/of opiniemaker vervullen. Waarbij het voornaamste doel altijd moet blijven het cultureel erfgoed van Twente voor toekomstige generaties te behouden.

De afgelopen 120 jaar heeft de vereniging hoogte- en dieptepunten gekend. In het boek *Honderd jaar behoud Twents erfgoed* zijn deze terug te lezen. Het gedwongen vertrek uit het Rijksmuseum kan zeker als dieptepunt worden genoemd. Hoogtepunten waren er gelukkig ook. De schenkingen (financieel en materieel) en de vele bezoekers die ongetwijfeld van onze collectie hebben genoten, schaar ik onder de hoogtepunten. De financiële uitdaging om de vereniging gezond te houden is echter de afgelopen tientallen jaren niet veranderd. De 'textielbaronnen' met een groot hart voor ons cultureel erfgoed zijn al lang niet meer en dus komt vergroting van de collectie door aankopen door bestuursleden of andere personen/instellingen niet of nauwelijks meer voor. Desondanks kijk ik met vertrouwen naar de toekomst, want voor goede initiatieven/projecten is nog altijd geld te vinden. Dat heb ik aan het eind van 2024 ervaren, daarover in de loop van 2025 meer. Het verkrijgen van een structurele bijdrage voor de exploitatie van de vereniging is echter een ander verhaal. Als bestuur zijn we al een tijdje aan het nadenken hoe we onze uitgaven in balans kunnen brengen met onze inkomsten. Dat kan, maar vraagt wel scherpe keuzes. Daarbij moet altijd ons doel voorop staan: het bewaren en toegankelijk maken van het Twents cultureel erfgoed.

Ik wil iedereen bedanken die de afgelopen 120 jaar een bijdrage, in welke vorm dan ook, aan onze vereniging heeft geleverd. Dankzij jullie kunnen en mogen nog veel generaties blijven genieten van het erfgoed van Twente.

Daankenswaard!

Patrick Welman
Voorzitter Vereniging Oudheidkamer Twente

In de verzameling van de Oudheidkamer Twente (OkT) zit een zegelstempel met een gemeentewapen van Lonneker (realia nummer 1425, hier gespiegeld). Het moet bij de OkT terechtgekomen zijn na de fusie met Enschede in 1934. Met dit wapen zette Lonneker zich als agrarische gemeente af tegen de stad Enschede. In de vier kwartieren zijn afgebeeld: graan, koe, paard en ploeg. Nergens op het internet valt iets te lezen over dit wapen.

Omdat er in de vernieuwde statenzaal in Zwolle gebrandschilderde ramen

moesten komen, werden er voor alle Overijsselse gemeenten op 1 november 1898 wapens goedgekeurd per Koninklijk Besluit. Daarbij was ook het latere Lonneker gemeentewapen met de vijfhoek, die waarschijnlijk de vijf marken van Lonneker voorstelt.

In het zegelstempel van de OkT zit in de groeven nog zegellak. Het moet dus echt wel gebruikt zijn, en al voor 1898. Wie weet hier meer over te vertellen?

Onze contactgegevens staan voorin deze uitgave van 't Inschrien.